

Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası

Julian Rentzsch*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türk dillerindeki kipselliğin ana ifadelerine genel bir göz attıktan sonra, kipselliğin anlambilimsel alanının tipik bölümlenmesini tespit etmektir. Görgül sonuçlar, genel dilbilim çerçevesinde sunulan bazı modeller ve iddialarla karşılaştırılacak, Türkçe delillerin model kuram için önemi irdelenecektir. Olay kipselliği, görünüşsel kipsellik ile epistemik kipsellik olmak üzere üç kipsellik sınıfı incelenecek, anlambilimsel çatı ulamlar olarak ise olanaklılık, gereklilik ile istek dikkate alınacaktır. Türk dillerinin, model üzerinde yer yer uyarlamalar gerektiren bazı özellikler gösterdiği görülecek, kipselliğin bağdaşık bir ulam olarak betimlenemeyeceği kanıtlanacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kipsellik, kip, anlambilim, anlambilimsel harita, etki alanı, dilbilgiselleşme

Kipselliğin Anlambilimsel Haritası

Türk dilleri, diğer dil ailelerine oranla birbirine oldukça benzer olmakla beraber, kipsellik¹ (*modality*) ifadeleri alanında büyük çeşitlilik göstermektedir.² Ama kipsel öğelerin yüzey şekilleri ne kadar farklı olsa da aralarında ana hatları aşağıda tarif edilecek olan birkaç esaslı benzerlik de vardır. Bu benzerliklerin bazıları, Türk dillerini kipsellik kuramlarının şekillendirilmesinde önem taşıyan Grekçe, Latince, İngilizce gibi diller başta olmak üzere diğer dillerden ayırmaktadır. Bundan dolayı Türk dilleri şimdiye kadar dikkate alınmayan bazı bileşenlerle kipsellik kuramını bütünlüme

* Mainz Üniversitesi, Türkoloji Bölümü – Mainz / Almanya
julianrentzsch@yahoo.com

potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, kipselliğin niteliklerine dair birkaç genel açıklamadan sonra, van der Auwera ve Plungian'ın (1998) pek çok dilde yaygın olan dilbilgiselleşme yollarını özetleyip anlambilimsel harita olarak gösteren ve geniş ölçüde kabul gören tasnifi kısaca tanıtılacaktır. Türk dillerinde kaydedilen durum, van der Auwera ve Plungian'ın sunduğu modelle karşılaştırılacak, model kuramının bazı sorunları gösterilip çözümler önerilecektir.

Kipsellik esasen anlambilimsel bir ulam olmakla birlikte, dilde şifrenirken işe, zorunlu olarak biçimsel bir bileşen de eklenir. Dilsel biçimler ise kendi aralarında işlevsel ilişkiler kurar. Kısmen evrensel içermeler taşıyan bu işlevsel ilişkiler, belirli bir etki alanı katmanlaşmasını oluşturur. Örneğin, epistemik kipselliğin olay kipselliğine oranla daha büyük bir etki alanına sahip olması pek çok dilde biçimbilimsel ve sözdizimsel düzeye yansıyan bir olgudur.

Kipsellik Aristoteles zamanından beri mantık bakımından araştırılmıştır. *Kipsel mantık* geleneğinde kipsellik, genellikle olanaklılık-gereklilik ikiliği çerçevesinde incelenmektedir. Bazı bilginler günümüzde de bu iki ulamla yetinmekte (örn. van der Auwera & Plungian 1998; krş. Lyons 1977: 787), bazıları ise isteği de kipsellik alanına ilave etmektedir (örn. Palmer ²2001). Üstelik, olanaklılık-gereklilik ikiliğini daha az dikkate alan, yerine öznellik-nesnellik (subjektif-objektif), olgusalılık-olgusuzluk (factuality-non-factuality) ya da gerçeklik-gerçek dışılık (realis-irrealis) gibi kavram ikiliklerini koyan yaklaşımlar da vardır. Sonuç olarak, kipselliğin kapsadığı anlambilimsel ulamlar bugüne değin tartışılmaktadır (krş. Narrog 2005; Nuyts 2006). Yukarıdaki tanımlama meselesine; kanıtsallık (*evidentiality*), görünüş, kılınış, zaman gibi diğer ulamlara karşı sınırlama meselesi de eklenebilir. Kipsellik çoğu defa salt sınıflandırılması zor öğelerin çöp tenekesi ulamı (*dustbin category*) olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, kipsellik diye betimlenen ulamın gerçekten çeşitli, birbirinden büsbütün bağımsız ulamlardan ibaret olduğu savunulacaktır. Bu kanının sebepleri aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Bunların yanı sıra, epistemik kipsellik ile kanıtsallık arasındaki ilişki ve kipin (*mood*) sınıflandırılması özellikle sorun çıkarmaktadır. Bazı iddialara göre, kanıtsallık epistemik kipselliğin bir alt ulamıdır (örn. Palmer 1986: 66), bazı iddialara göre ise, kanıtsallık ve epistemik kipsellik kipsel bir çatı ulamın ortak alt ulamlarıdır (örn. Palmer 2001: 24-69, Boye 2012), yine bazı iddialara göre, kanıtsallık kipsellikten büsbütün farklı bir ulamdır (Plungian 2001: 354; krş. de Haan 1999; Nuyts 2006; Cornillie 2009). Kipin sistemdeki yeri ise son derecede problemlidir. Kipler çoğu zaman

edimsöze (*illocution*) ortak edilirken (örn. Lyons 1977), bazı bilginler kip terimini hiç kullanmamayı tercih etmektedirler (örn. van der Auwera & Plungian 1998: 86, krş. s. 83). Sözü edilen ilk şıktaki sorun, edimsözün (sözeylem kuramının bütün terminolojisi gibi) tözel olarak pragmatik bir terim niteliğinde olduğu, bu olgunun zorunlu sonucu olarak söz konusu kip öğelerinin semantik değerinin ne olduğu sorusuna yol açtığıdır. Bu soruya da aşağıda dönülecektir.

Bu yazıda olanaklılık ile gerekliliğin yanı sıra istek de dikkate alınacaktır. İsteğin kipsellik için önemi, hem olay kipselliği sahasında saptanabilen tikel biçimbilimsel analogi, hem de kipler alanında gözükten olanaklılık ve gereklilikle anlambilimsel kesişmesi yüzündendir. Diğer taraftan, kipsellik bağlamında anılmayı hak etseler de kanıtsallık, prospektiflik (gelecek zaman), şart, soru ve olumsuzluk gibi ulamlar hesaba katılmayacaktır.

Bu çalışmada, edimbilimsel (pragmatik) görüngüler çoğunlukla dışta bırakılarak öğelerin dar manada anlambilimsel (semantik) durumuna, yani şekil-anlam ilişkisine odaklanılacaktır. Bir ögenin semantik anlamı, çeşitli bağlamlarda ortaya çıkmakla birlikte ögenin bağlamsal okuyuşuyla özdeş değildir. Ögenin semantik anlamını saptamak için ögenin prototipik okuyuşlarını belirli bir bağlamda ortaya çıkan somut okuyuşlardan ayırt etmek gerekir. Örneğin, “Siz gidin, ben sonra gelirim” tümcesinde (Ümit 2003: 93) *-ir* eki gelecek zamana ait olarak yorumlanır. Oysa *-ir*, Johanson’un (1971) gösterdiği gibi, gelecek zamanı değil, odaksız olmayan intraterminal görünüşü ifade eder. Yukarıdaki gelecek zaman yorumu bu görünüşsel değer bağlamsal bir okuyuşudur. Bununla birlikte, bir ögenin semantik anlamını tespit edebilmek için pek çok somut örneklerdeki okuyuşlarını incelemek, bağlama bağımlı anlamsal bileşenleri bağlamdan bağımsız anlamsal bileşenlerden ayırmak gerekir.

Tartışmamız için, yukarıda belirtildiği gibi, van der Auwera ve Plungian’ın modeli (1998) elverişli bir başlangıç noktasıdır. Van der Auwera ve Plungian, Bybee, Perkins ve Pagliuca’nın (1994) pek çok dilde tespit ettiği yaygın dilbilgiselleşme yollarından hareket ederek kipselliğin anlambilimsel haritasını oluşturmuşlardır. Anlambilimsel harita tasarımı, anlambilimsel bir alanın birbirine bitişik, dolayısıyla dil tarihinde belli anlam gelişimlere yol açan anlambilimsel alt ulamlardan ibaret olduğu fikrine dayalıdır. Anlambilimsel haritalar hem eşzamanlı hem de artzamanlı bakımdan faydalıdır, çünkü belirli bir öge haritada belirli bir saha işgal etmekte, zaman içinde önceki sahasından belli kurallara uyarak – işgal ettiği sahasını genişletme ya da daraltma imkânları dahil olmak üzere – bitişik sahalarla geçebilmektedir. Sözüün kısası, iyi tasarlanan bir anlambilimsel haritada, hem

bir ögenin eşzamanlı anlambilimsel biçimini, hem de ögenin tarihsel gelişimini işaretleyebilmekteyiz.

Van der Auwera ve Plungian'ın haritası sadece olanaklılık ile gereklilik içermekte, istek alanını dışta bırakmaktadır (van der Auwera & Plungian 1998: 86). Dikkate alınan iki kipsellik alanı, katılımcı içi kipsellik (*participant-internal modality*), katılımcı dışı kipsellik (*participant-external modality*), deontik kipsellik ile epistemik kipsellik olmak üzere dört alt ulama bölünür (s. 80-81). Katılımcı terimi bu model çerçevesinde kipsellik tarafından en çok etkilenen varlık anlamına gelmektedir, başka bir deyişle olası durumu veya olayı gerçekleştirecek kişi veya nesne. Biçimsel bakımdan, katılımcı Türk dillerinde yalın (örnek 1, Eski Uygurca), ilgi (örnek 2, Türkiye Türkçesi) ya da yönelme (örnek 3, Kazakça) durumuyla işaretlenebilir. Anlambilimsel roller açısından, söz konusu katılımcı kılıcı (*agent*), etkileyen (*patient*), deneyimci (*experiencer*) gibi roller üstlenebilir. Katılımcı kavramının kesin tanımlanması ne kadar güç olsa da, sezgisel olarak kolayca tespit edilmektedir (krş. van der Auwera & Plungian 1998: 83-84).

- (1) *Sen yme amtı köñül-ün-in id-mış kergek.*
 sen de şimdi gönül-iyе.2.tk-bel gönder-ae gerek
 ‘Şimdi senin de gönlünü serbest bırakman gerek.’

(Uigurica III: 82, 21-22; Erdal 2004: 525)

- (2) *Açıklamaları senin yapmış görünmen gerekiyör.*

(Atay 1972: 113)

- (3) *Keş bol-dı. Mağan ket-üv kerek.*
 geç ol-gör ben.yön git-ae gerek
 ‘Geç oldu. Gitmem gerek.’

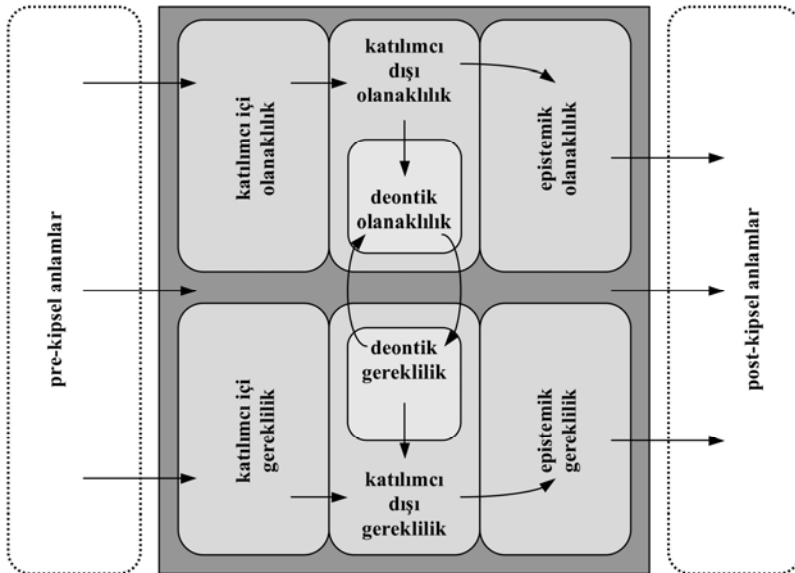
(Suleymenova et al. 1997: 131)

Katılımcı içi ile katılımcı dışı karşıtlığına gelince, kipselliği şartlandıran etken(ler)in katılımcıya göre içsel ya da dışsal olmasını belirtmektedir (van der Auwera & Plungian 1998: 80). Kipselliği şartlandıran etkenlerin bir kişi (ki sık sık konuşur da olabilir), toplumsal ya da törel bir düzgülü olabilir deontik kipsellik ise, söz konusu modelde katılımcı dışı kipselliğin bir alt ulamıdır (s. 81). Epistemik kipsellik, önermenin (*proposition*) olasılığını konuşur bakımından değerlendirmektedir (s. 81, 83).

Kipselliğin genel kaynakları arasında, van der Auwera ve Plungian'ın pre-kipsel anlamlar diye adlandırdığı 'kadir olmak', 'bilmek', 'yetmek', 'yetişmek', 'olmak', 'cesaret etmek' (olanaklılık için, s. 91-92), 'muhtaç olmak', 'iyi olmak', 'sahip olmak', 'düşmek', 'istemek' (gereklilik için, s. 94-96) gibi kavramlar vardır. Diğer yandan kipsellik; şart, taviz, tümleş, emir, gelecek zaman gibi post-kipsel anlamlara gelişebilmektedir (s. 93-94, 96).

Bu makalenin konusu için daha da önemli olan ise kipsellik alanının tipik iç gelişmeleridir. Katılımcı dışı, deontik ile epistemik anlamlar dolaysız olarak pre-kipsel öğelerden dilbilgiselleşebilmekle beraber (s. 92, 95), karakteristik dilbilgiselleşme yolları katılımcı içi kipsellikten geçerek katılımcı dışı kipsellik üzerinden epistemik kipselliğe varmaktadır (s. 98 Şekil 14). Ters gelişmeler ise atipik sayılmaktadır. İşin ilginç, deontik olanaklılık, genel katılımcı dışı olanaklılıktan gelişebilirken (ki üst anlamlılıktan alt anlamlılığa gelişmez, s. 88), gereklilik alanında gelişme ters yöne, deontik gereklilikten genel katılımcı dışı gerekliliğe geçer (ki alt anlamlılıktan üst anlamlılığa gelişmez, s. 95). Deontik kipselliğin sahasında olanaklılık ile gereklilik arasında bir değiş tokuş mümkündür: Deontik gereklilik deontik olanaklılıktan gelişebildiği gibi, deontik olanaklılık da deontik gereklilikten gelişebilir (s. 99). Van der Auwera ve Plungian'ın modelinin ana hatları Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Kipselliğin anlambilimsel haritası (van der Auwera & Plungian 1998: 111 temel alınarak uyarlanmıştır)

Van der Auwera ve Plungian'ın anlambilimsel haritasının temeli olan Bybee, Perkins ve Pagliuca'nın (1994) eserinde sadece tek bir Türk dilinden (Yeni Uygur Türkçesinden) tek bir kipsel ögenin (yeterlilik eyleminin) dikkate alınması (s. 191), haritada Türk dillerindeki durumun uygun olarak yansıtılıp yansıtılmadığı sorusuna yol açmaktadır. Bu soru, Türk dillerinde kipselliğe genel bakış sırasında yanıtlanacaktır.

Türk Dillerinde Olay Kipselliği

Bu bölümün konusu olan olay kipselliği (*event modality*); olayı ifade eden dilbilimsel birimi dolaysızca etkilemekte; başka bir deyişle olay kipselliği, işlerin durumunu (*state of affairs, SoA*) kendi etki alanına almaktadır. Sonraki bölümde incelenecek olan ve bu yazıda görünüşsel kipsellik diye tanımlanan öğelerden farklı olarak, burada incelenen öğelerin bir niteliği daha vardır, bu da olayın anlambilimsel yapısını değiştirmesidir. Yukarıda belirtildiği gibi, van der Auwera ve Plungian'ın çalışmasından farklı olarak bu yazıda olanaklılık ile gereklilik yanında istek de dikkate alınacaktır.

Olay kipselliği alanında katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığı kolayca saptanır. Aşağıda gösterileceği gibi, bu karşıtlık diğer kipsel sınıflar için önemlidir.

Eski Türk yazıtlarında, kipsel unsurların kıtlığı yüzünden olanaklılığın anlambilimsel iç bünyesine dair kesin sonuçlar çıkarmak zorken,³ Eski Uygur dilinde olanaklılık için iki önemli öge tespit edilebilir: *-GAlI bol-* ile *-(y)V u-* veya *-GAlI u-*. *-(y)V u-* ile *-GAlI u-* arasındaki fark sadece biçimbilimsel gibi görünür, *-(y)V* ya da *-GAlI* ulacının seçilmesinde hissedilebilir anlambilimsel fark yok gibidir. Oysa, *-GAlI bol-* biriminin anlamı diğerlerinden çok farklıdır. Çünkü, *-GAlI bol-* hep katılımcı dışı olanaklılık ifade ederken (örn. 4), *-(y)V/-GAlI u-* hem katılımcı dışı (örn. 5) hem de katılımcı içi (örn. 6) olanaklılık ifade edebilir niteliktedir.

(4) *Ol yol-ça bar-ıp arıtı sansar-dın oz-ğalı*
gös yol-eşt git-ulç tamamiyle Samsära-ayr kurtul-ulç
bol-maz.

ol-osz.intra

'O yoldan yürüyerek tamamiyle Samsara'dan kurtulmak olmaz.'

(Maitrisimit 0.08.r29-30⁴),

(5) *Üç et'öz-tin ırak öñi üdrül-üp üç et'öz-ke*
üç beden-ayr uzak farklı ayrıl-ulçüç beden-yön

teg-ü   *u-maz-lar*

ulaş-ulç   kadir.ol-osz.intra-çğ

‘Trikaya’dan uzak bir şekilde ayrılmış oldukları için Trikaya’ya ulaşamıyorlar.’

(Altun Yaroğ P1.02.12.r04-05)

(6) *Bu muñ-umuz-nı*   *emgek-imiz-ni*   *aç-a*   *yad-a*
gös keder-iy.e.1.çğ-bel   ıstırap-iy.e.1.çğ-bel   aç-ulç   yay-ulç
uķat-u   *sözle-geliu-ğuluk*   *küç-ümüz*   *kösün-ümüz*
anlat-ulç   söyle-ulçkadir.ol-ort   güç-iy.e.1.çğ   kuvvet-iy.e.1.çğ

yok erti.

yok geç

‘Bu kederimizi, ıstırabımızı açıkça anlatmaya söylemeye kadir olacak kadar gücümüz kuvvetimiz yoktu.’

(Altun Yaroğ P1.00.04.r07-09)

Örnek (4)’te Samsara’dan kurtulma imkânsızlığı yolun niteliklerine, yani katılımcı dışı etkenlere bağlıdır. Aynı şekilde örnek (5)’te Trikaya’ya ulaşma imkânsızlığı, Trikaya’nın uzaklığının sonucudur, ki bu da katılımcı dışı bir etkidir. Örnek (6)’ya gelince, ıstırabı ifade etme imkânsızlığı katılımcıların güçsüzlüğüne bağlanmıştır, ki bu katılımcı içi bir etkidir.

Bu noktada iki not uygundur. İlk olarak, van der Auwera ve Plungian katılımcı içi olanaklılığı öğrenilmiş yetenek (*learnt ability*) ile içkin yetenek (*inherent ability*) olmak üzere iki alt ulama böler (1998: 82). Örnek (6)’da meydana çıkan pragmatik okuyuş içkin yetenektir. İkinci olarak, katılımcı içi ile katılımcı dışı arasındaki karşıtlık dil dışı gerçeklikte bulunması şart olmayan kavramsal bir karşıtlıktır. Bir olanaklılığın (ya da olanaksızlığın) katılımcı içi ya da katılımcı dışı olarak nitelenmesi her şeyden önce dilsel sunma tarzı meselesidir. Örneğin, belli bir uzaklığı katetme imkânı (ya da imkânsızlığı) katılımcı dışı olarak sunulabilir (böyle durumda kipselliği şartlandıran etken uzaklıktır), katılımcı içi olarak da sunulabilir (böyle durumda katılımcının gücü uzaklığı katetmek için yeterlidir (ya da yetersizdir)). Pek çok dilde, farklı algılama veya sunma tarzlarıyla ilgili seçim imkânı vardır.

Eski Uygurcada *-GAI bol-* ile *-(y)V/-GAI u-* arasındaki anlambilimsel fark, yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, ilkinin katılımcı dışı

olduğu, ikincisinin ise katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığına dair tarafsız olduğudur. Özetle, söz konusu öğeler privatif karşıtlık ([±katılımcı dışı]) oluşturmaktadır (krş. Trubetskoy 1936);⁵ bu privatif karşıtlıkta ise *-GAI bol-* olumlu (işaretli) üye ([+katılımcı dışı]), *-(y)V/-GAI u-* ise olumsuz (işaretsiz) üye ([−katılımcı dışı]) olarak vazife görmektedir.

Bu iki ögenin dışında Eski Uygurcada sporadik olarak diğer bir öge de ortaya çıkmaktadır, bu da sonraki Türk dillerinin bazılarında önem kazanan *-(y)V bil-* unsurudur. Örnek (7)'de görülecek gibi, bu ögenin birincil durumu öğrenilmiş yetenek ifade etmektedir.

(7) <i>Bir-ig</i>	<i>işlet-ü</i>	<i>bil-mek-i</i>	<i>üze</i>
mürekkep.fırçası-bel	kullan-ulç	bil-ae-ıye.3	üzere

'Mürekkep fırçasını kullanmayı bildiği için'

(Xuanzang VIII: 1042)

-(y)V bil- ögesi, *-(y)V/-GAI u-*'nun tekrar olumsuz (işaretsiz) üyesi olduğu [±katılımcı içi] karşıtlığın olumlu (işaretli) üyesidir.

Yukarıda sunulan verilere dayanarak (eldeki çalışma için önem taşımayan birkaç olanaklılık ögesi daha vardır), Eski Uygurcada bile olanaklılık alanında, [±katılımcı içi] ile [±katılımcı dışı] olmak üzere iki privatif karşıtlık tespit edebiliriz (bk. Tablo 1). *-(y)V/-GAI u-* ise her iki karşıtlıkta olumsuz üye olarak vazife görmektedir, başka deyişle bu öge katılımcı değişkeni bakımından işaretlenmemiş bir göstergedir. [±katılımcı içi] karşıtlığında *-(y)V bil-* olumlu üye, *-(y)V/-GAI u-* ise olumsuz üye olarak görev yapmakta, [±katılımcı dışı] karşıtlığında *-GAI bol-* olumlu değeri, *-(y)V/-GAI u-* olumsuz değeri işaret etmektedir. *-(y)V bil-*'in kaynaklarda kıtlığı, [±katılımcı içi] karşıtlığı, [±katılımcı dışı] karşıtlığından çok daha az önemli olduğunu gösterir. Bununla birlikte, her iki anlambilimsel karşıtlık, sonraki Türk dillerinde, her dilde kendine özgü biçimde, belli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Tablo 1. Eski Uygurcada olanaklılık

	katılımcı içi	katılımcı dışı
<i>-GAI bol-</i>	-	+
<i>-(y)V bil-</i>	+	-
<i>-(y)V/-GAI u-</i>	-	-

U- yardımcı eylemi Eski Türkçe çağından sonra hemen her yerde büsbütün kaybolurken (Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi olumsuz *-(y)AmA-* şeklinin dışında), *bol-* ile *bil-* yardımcı eylemleri birçok dilde varlığını sürdürmektedir. Çoğu zaman, ana eylemi yardımcı eylemle birleştiren unsur (yani birleştirici) yenilenir (ya da değiştirilir) ya da yeni bileşimler, var olan bileşimlere dayanarak analogi ilkesine göre oluşturulur. Biçimlerin bütün çeşitliliği bu yazının çerçevesinde gösterilemeyeceği için, az sayıda seçilmiş örneklerle yetinilecektir. Konumuz için önemli olan, birçok dilde *bol-*'un katılımcı dışı anlamlı ifadelerde, yine birçok dilde ise *bil-*'in katılımcı içi anlamlı bileşimlerde kullanıldığıdır. İkincil görüngü ise böyle şekillerin anlambilimsel alanını genişletebildiğidir. Örneğin Türkiye Türkçesinde, *-(y)V bil-* ile etimolojik bakımdan aynı olan *-(y)Abil-*, artık sadece katılımcı içi kullanışları (örn. 8) değil, katılımcı dışı (örn. 9), deontik (örn. 10) ve epistemik (örn. 11) kullanışları da kapsamaktadır. Özel katılımcı içi öge olarak *-mAyI bil-* unsuru oluşturulmuştur (örn. 12).⁶ Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazakçada *-A/-y bil-* salt öğrenilmiş yetenek için kullanılıp Eski Uygurcadakine benzer bir durumu korumaktadır. [-katılımcı içi] değeri için Kazakçada başka, ihtimal daha genç olan bir birim *-A/-y al-* mevcuttur. Bu birim, örnek (13)'te katılımcı içi olarak yorumlanırken,⁷ örnek (14)'te ise katılımcı dışı olarak okunur.⁸

(8) *Eğer bugün Türkçeyi İngilizce kadar iyi konuşabiliyor, yazabiliyorsam, bunu babamdan çok Türkân Abla'ya borçluyum.*

(Ümit 2008: 98)

(9) *Oğlunuzla özel olarak ilgilenirseniz, normal çocuklara yakın bir yaşam sürdürebilir.*

(Ümit 2003: 47)

(10) *Buyur, otur. Kitapları yere koyabilirsin.*

(Ümit 2003: 77)

(11) *Size yetebilir ancak bana yetmiyor abi.*

(Ümit 2003: 38)

(12) *İçgüdüleri tam gelişmemiştir. Kendilerini korumayı bilmezler.*

(Atay 1972: 150)

- (13) “*Savat-tñ bar ma?*” *dep sura-ydı.*
 okuryazarlık-ıye.2.tk var sor alnt sor-intra.3
 “*Jaz-a bil-e-siñ be?*”
 yaz-ulç bil-intra-2.tk sor
 “*Savat-ım bar, jaz-a bil-e-min,*”
 okuryazarlık-ıye.1.tk var yaz-ulç bil-intra-1.tk
de-ydı Bäkir. Öz-i orta mektep-te
 de-intra.3öi kendi-ıye.3 orta okul-bul
sabağ ber-etin muğalim eken.
 sınıf ver-ort öğretmen knt
 “*Orışsa ma, kazağsa ma?*”
 Rusça sor Kazakça sor
 “*Azdap orışsa da jaz-a al-a-mın.*”
 bir.az Rusça da yaz-ulç al-intra-1.tk

“Okuryazarlığın var mı?” diye soruyor. “Yazabilir misin?” “Okuryazarlığım var, yazabilirim”, diyor Bäkir. O ortaokul öğretmenidir. “Rusça mı, Kazakça mı?” “Biraz Rusça da yazabilirim.”

(web-1)

- (14) *Mamandığ-ım boyınşa jumıs taba al-ma-dı-m.*
 uzmanlık-ıye.1.tk göre iş bul-ulç al-osz-gör-1.tk
 ‘Uzmanlığıma göre iş bulamadım.’

(web-2)

Bol- yardımcı eylemiyle oluşturulan kipsel öğelerde yukarıdakine benzer bir durum saptanabilir. Çağataycada *-(X)p bol-* bileşimi yalnız katılımcı dışı bağlamlar için geçerliken (örn. 15), Hakaşçada etimolojik bakımdan aynı unsur katılımcı içi anlamlar da ifade edebilir (örn. 16).⁹

- (15) *Su uluğ bol-ğan-din öt-üp bol-mas.*
 su yüksek ol-ae-ayr geç-ulç ol-osz.intra

‘Nehir yüksek olduğu için geçilemez.’

(Baburname 130v13)

- (16) *Sırer-nĩ imne-p pol-ar-ım-a*
 siz.çğ-bel iyileştir-ulç ol-ae-ıye.1.tk-yön
kirtın-çe-zer be?
 inan-intra-2.çğ sor
 ‘Sizi iyileştirebileceğime inaniyor musunuz?’
 (Hakasça Matta 9: 28)

-(X)p *bol-* gibi, dil tarihinde ilk önce katılımcı dışı bir anlam taşıdığı belli olan bir birimin anlambilimsel sahasını katılımcı içi yönüne genişletmesi, van der Auwera ve Plungian’ın ileri sürdüğü dilbilgiselleşme yollarına kıs-men ters düştüğü için ilgi çekicidir.

Türk dillerinin çok sayıdaki olanaklılık ifadeleri arasında makalemizin çerçevesinde anılmaya değer bir yapı daha vardır, bu da bir adeylem, gerektiğinde bir iyelik takısı ve Arapçadan alıntılanmış olan sıfat *mumkin’den oluşturulan, İslamiyetten etkilenmiş Türk dillerinde çok yaygın olan <ae-ıye+*mumkin> bileşimidir. Birincil anlamının katılımcı dışı olduğu kesin olan bu bileşimin ilginç yanı, Kazakça, Türkiye Türkçesi dahil olmak üzere birçok modern dilde anlambilimsel sahasını epistemik olanaklılığa genişletmesiyle beraber, katılımcı içi durumlara uygun olma-nı niteliğini korumasıdır. Kazak dilinden alınan örnek (17)’de *-Uvl mümkün* katılımcı dışı olanaklılık ifade ederken, örnek (18)’de aynı öge epistemik kipsellik belirtmektedir. Aynı kullanım ayrımlığı Türkiye Türkçesi *-mAsI mümkün* ögesinde kendini göstermektedir (örn. 19 ile 20).

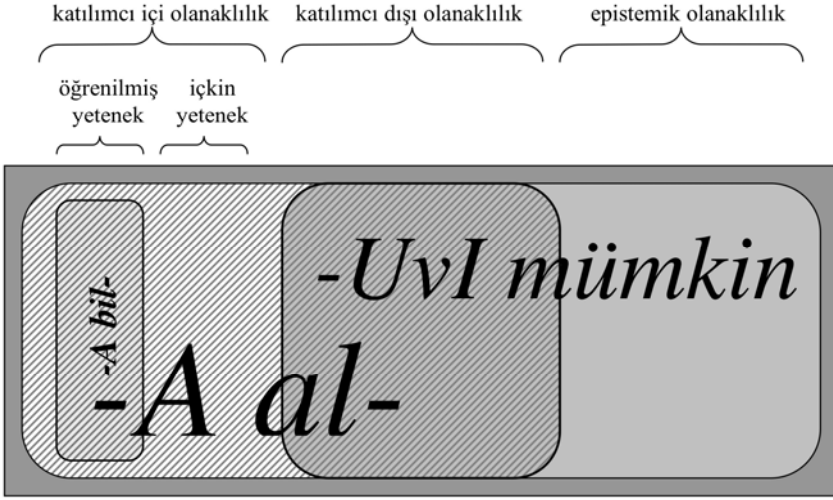
- (17) *On-nan keyin biz-der bāri-miz Kayta-Kayta*
 o-ayr sonra biz-çğ hep-ıye.1.çğ tekrar-tekrar
kalalık bilim bölüm-in-e bar-a ber-üv-imiz
 kentsel bilim bölüm-ıye.3-yöngit-ulç yrd-ae-ıye.1.çğ
mümkün emes.
 mümkün değil
 ‘Gelecekte hepimizin tekrar tekrar belediye eğitim dairesine gitmemiz mümkün değil.’
 (web-3)

- (18) *İslandiya-da ekinşi janartav-dıñ küşti atqılav-ı*
 İslanda-bul ikinci yanardağ-ılg güçlü püskürme-ıye.3
bastal-uv-ı mümkün.
 başla-ae-ıye.3mümkün
 ‘Belki İzlanda’da ikinci şiddetli yanardağ püskürmesi başlayacak.’
 (web-4)
- (19) *Merakım uyandı, kadının yüzü nasıldı acaba? Çarşafın altından anlamam mümkün değildi.*
 (Ümit 2003: 214)
- (20) *Hafif yağmur çiseliyordu. Akşama kuvvetli bir yaz sağanağı gelmesi çok mümkündü.*
 (Ali 1997: 21)

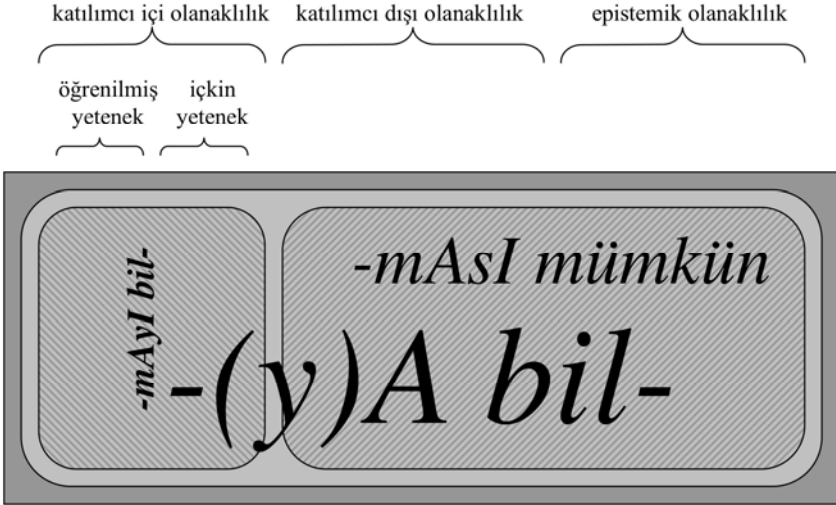
Bu anlambilimsel bölünme, model kuram bakımından dikkate değerdir. Sonuçta katılımcı içi ile katılımcı dışı kipsellik, her ikisinin etki alanının işlerin durumu olması sıfatıyla, bir ortak işlevsel düzleme ait olurken, epistemik kipsellik daha yüksek bir işlevsel düzlemde bulunur (bk. aşağıda). Bir ögenin kendi birincil etki alanını bütünüyle sömürmeden etki alanı yükselmesine (*scope increase*) uğraması ilk bakışta dikkate değer gibi görünmektedir. Van der Auwera ve Plungian, tam yukarıda anılan etki alanı nitelikleri yüzünden, kipselliğin alt ulamlarının sadece [$\pm$ epistemik] karşıtlığına göre gruplanmasının anlamlı olduğunu ileri sürer (1998: 81-82). (Bununla birlikte, sezgiden başka, etki alanı niteliklerinin bu tür gruplanma için önemli sayılmasının sebepleri belirsiz.) [-katılımcı içi]’nin – kimi Türk dillerinde görüldüğü gibi – bazı kipsel öğeler için tanımlayıcı anlambilimsel nitelik olması mümkündür.

Kazakça ile Türkiye Türkçesinin şu ana kadar tartışılan olanaklılık işaretleyicilerinin karşılıklı ilişkisi Şekil 2 ile Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 2. Kazak dilinden seçilmiş olanaklılık işaretleyicileri

Şekil 3. Türkiye Türkçesinden seçilmiş olanaklılık işaretleyicileri

Gerekliliğe gelince, bu anlambilimsel alanda da Türk dillerinde büyük biçimsel çeşitlilik görünmekle beraber, yukarıda verilen Eski Uygurca örnek (1)'de görülen kalıbın çok yaygın olduğu söylenebilir. Bu kalıp 'lüzum' ya da 'lazım' manasına gelen bir yardımcı adsal sözcük (yani ad veya sıfat) içermektedir. Birleştirici olarak çoğu zaman bir adeylem görev alır.

(Bununla birlikte, başka imkanlar da vardır.) Bu yapı <ae+yrd> şeklinde gösterilebilir. Van der Auwera ve Plungian'a göre, gereklilik alanında da katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığını fark etmek mümkündür (1998: 80). Türk dillerinde de tabii içsel ihtiyaçlar ile dışsal zorunluluklar dilsel olarak ayırt edilebilir; ancak bu anlambilimsel karşıtlığa, dilbilgiselleşmek şöyle dursun, önemli biçimsel ifade karşıtlığının denk düştüğü bile söylenemez. (İhtiyaçlar aslında gereklilik kavramından çok eksiklik kavramıyla ilgilidir ve dış etkenlerden de kaynaklanabilir.) Türk dillerinde gereklilik ifadelerinin ezici çoğunluğu hem katılımcı içi hem de katılımcı dışı bağlamlar için geçerlidir. Katılımcı içi anlamlar için birkaç özel idiyomatik ifadeler bulunmakla birlikte, gerekliliğin prototipik olarak katılımcı dışı olduğu, katılımcı içi gerekliliklerin daha çok istek ifadeleri yardımıyla anlatıldığı da açıktır. Türk dillerinde daha yaygın olan karşıtlık, van der Auwera ve Plungian'ın da andığı (1998: 82) zayıf ile güçlü gereklilik arasında ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye Türkçesinde, *-sA iyi* (21), *-mAsI lazım* (22), *-mAsI şart* (23) gibi, zayıftan güçlüye uzanan bir skalada farklı yerler işgal eden unsurlar vardır.

(21) *Tamam, ek sözleşmeyi e-mailine yolladım. Yarınki toplantıya gitmeden bakarsan iyi olur.*

(Ümit 2008: 30)

(22) *Annecim kapatmam lazım artık. Seni sonra ararım.*

(Şafak 2006: 116)

(23) *Bu kadar çok soru sorman şart mı?*

(Şafak 2009: 166)

Zayıf gereklilik ile istek alanları arasında bir kesişme sahası olduğu, örnek (21)'deki *-sA iyi* öğesinin hem gereklilik olarak ('bakman gerek, bakmalısın'), hem de istek olarak ('bakmanı istiyorum') anlaşılabilmemesinden belli olur.

Van der Auwera ve Plungian'ın modelinde olmayan istek alanının ise, olanaklılık gibi katılımcı içi ile katılımcı dışı alt ulamlara bölünmesi işimize yarar. Çünkü Türk dillerinin çoğunda, katılımcı içi istekler ("Ö X-mek ister") ile katılımcı dışı istekler ("Ö KAT'ın X-mesini ister") için ayrı biçimbilimsel ifadeler kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu anlambilimsel karşıtlık *-mAK iste-* (katılımcı içi) ile *-mAsInI iste-* (katılımcı dışı) biçimleriyle gösterilmektedir. Özbekçede *ista-* yardımcı eylemi her iki durumda *-(i)sh* adestemi ve belirtme ekiyle ile birleşir; ancak, katılımcı dışı

istek ifadesinde ayrıca katılımcıyı gösteren bir iyelik eki de vardır. Örnek (24) katılımcı içi istek *-(i)shni ista-*, örnek (25) ise katılımcı dışı istek *-(i)shini ista-* göstermektedir:

(24) *Buni u bil-mas-di, bil-ish-ni ham ista-mas-di.*
bu-belo bil-osz.intra-geç bil-ae-belda iste-osz.intra-geç
'Bunu bilmiyordu, bilmek de istemiyordu.'

(Umarbekov 115)

(25) *Ona-lar farzand-lari hamisha birga bo'l-ish-i-ni*
anne-çğ çocuk-ıye.3.çğ hep beraber ol-ae-ıye.3-bel
ista-y-dilar.
iste-intra-3.çğ

'Anneler çocuklarının hep yanında olmalarını isterler.'

(Hoshimov 4)

Oysa, bazı dillerde katılımcı içi ile katılımcı dışı istekler bir tek unsurla da ifade edilebilir. Böyle bir strateji Türkiye Türkçesinde de vardır (krş. *gideyim istiyorum* ile *gidesin istiyorum*). Yakutçada, hem katılımcı içi (örn. 26) hem de katılımcı dışı (örn. 27) istekler için kullanılabilen, *-IAX* adeylemi, iyelik eki, belirtme eki ve *bağar-* 'istemek' yardımcı eyleminden oluşan bir yapı mevcuttur (<*-IAX-ıye-bel+bağar-*>). Katılımcı içi durumda adeyleme eklenen iyelik eki ile *bağar-* eyleminin öznesi arasında çakışma (uyum) vardır. Böylece, katılımcı içi istek ifade eden örnek (26)'da hem adeylemdeki iyelik eki hem de istek eylemi birinci tekil şahıs ile işaretlenmiştir. Katılımcı dışı olan örnek (27)'de ise adeylem birinci çoğul şahıs ile, istek eylemi ise ikinci tekil şahıs ile işaretlenmiştir.

(26) *Aççık ut-aliax-pın bağar-bap-pın.*
aç gönder-ynl.ae-ıye.1.bel iste-osz.intra-1.tk

'Onları aç göndermek istemiyorum.'

(Yakutça Matta 15: 32)

(27) *Bibigi tiiy-em-mit sus ot-u ürgüöx-püt-ün*
biz değ-ulç-1.çğ yabancı.ot-bel çıkar.ae.ıye.1.çğ-bel
bağar-a-ğın duo?

iste-intra-2.tk sor

‘Bizim gidip yabancı otu çıkarmamızı ister misin?’

(Yakutça Matta 13: 28)

Görüldüğü gibi eşzamansal bakımdan olanaklılık ve gereklilik gibi, istek alanının da katılımcı içi ve katılımcı dışı alt ulamlara bölünmesi mümkündür. Tarihsel boyuta gelince, elimizde olan Eski Türkçe verilere bakarak katılımcı içi isteklerin birincil olduğu sonucuna varabiliriz. Eski Uygurcada en yaygın olan istek ifadeleri, amaçsal ulaç *-GAI* ile *küse-* ‘istemek’ veya *sakın-* ‘düşünmek’ eylemleri ile oluşturulmuştur. Bu yapılar katılımcı dışı öğelere gelişmek için uygun değildir, çünkü *-GAI* ulacı şahıs işaretleyici kabul etmez. Bundan dolayı katılımcı dışı istekler Eski Uygurcada emir kipleri, prospektif (“gelecek zaman”) gibi, dar manada olay kipselliğine mensup olmayan yedek ifadeler yardımıyla bildirilmektedir, örnek (28)’de *-zUn* eki, örnek (29)’da ise prospektif *-GAy* gibi:

(28) *Bilgisizlig*   *kalınç-lar-ım*   *öç-zün*   *alkın-zun.*

bilgi-priv-ata   iş-çğ-ıye.1.tk   sön-vol.3   bit-vol.3

‘Bilgisiz işlerim sönsün, bitsin (istiyorum).’

(Berlin Metinleri 13.13.A.04.r28)

(29) *Xwa-lar*   *kujatre-lar*   *tutşı*   *bulut*   *teg*   *uç-ğay-lar.*

çiçek-çğ   şemsiye-çğ   sürekli.olarak   bulut   gibiuç-pro-çğ

‘Çiçekler ile şemsiyeler hep bulut gibi uçsun (istiyorum).’

(Xuanzang VII: 1246-1247)

Bazen katılımcı dışı öğeler, bu tür öğeler temelinde dolaylamalı (perifrasitik) şekilde gelişmiştir. Meselâ, Tuvaca örnek (30)’da *-zUn* kipi alıntı işaretleyici *dep* aracılığıyla *küze-* ‘istemek’ (<Eski Türkçe *küse-*) eylemiyle bileşir. Altay Türkçesi örnek (31)’de *-sIn* kipi ile *de-* ‘demek’ eyleminden katılımcı dışı istek oluşturulur. Eski Uygurca prospektif işaretleyici *-GAy* ile etimolojik bakımdan özdeş olan optatif (istek kipi) öğeler, Çağatayca (32) ve Türkiye Türkçesi (33) istek ifadelerinde kullanılmaktadır. Çağatayca örnekte, kipselliği bildiren *tile-* eylemi ile ana eylem arasında bir tamamlayıcı (*complementizer*) varken (*kim*), Türkiye Türkçesi örnekte optatif işaretleyici *-(y)A*, yardımcı eylemi (*istemek*) dolaysızca ana eyleme (*uyumak*) bağlamaktadır.

- (30) *Men-den çünü kıl-ıp ber-zin dep küze-p tur siler?*
ben-ayr ne.bel et-ulç ver-vol.3alnt iste-intra 2.çğ

‘Sizin için ne yapayım istiyorsunuz? (Sözcüğü sözcüğüne: Benden sizin için ne yapsın diye istiyorsunuz?)’

(Tuvaca Matta 20: 32)

- (31) *Men-i sler-ge ne-ni et-sin de-p=turu-ğar?*
ben-bel siz.çğ-yön ne-bel et-vol.3 de-intra-2.çğ

‘Sizin için ne yapayım diyorsunuz? (Sözcüğü sözcüğüne: Beni sizin için ne yapsın diyorsunuz?)’

(Altayca Matta 20: 32)

- (32) *Tile-dük kim bu kış ‘arıyat-i bér-gey.*
dile-gör.1.çğtml bu kış ödünç-ıye.3 ver-opt.3

‘Bu kış ödünç olarak versin istedik.’

(Baburname 59r4-5)

- (33) *Geç yattık, biraz daha uyu-ya-sın iste-dim.*

(Ümit 2003: 269)

Kip ile prospektif işaretleyici temelinde oluşturulan yapılar bir yana, Orta Türkçe döneminden başlayarak yalın adeylem (örn. *-mAK*) ile istek eyleminden (örn. *tile-*, *iste-*, *x^wāhla-*) ibaret olan katılımcı içi istek ifadeleri de ortaya çıkar. Adeylemler genellikle kolayca iyelik takılarıyla bileştiği için, bu ifadeler temelinde ikincil katılımcı dışı istek ifadeleri oluşabilmiştir.

Türk Dillerinde Görünüşsel Kipsellik (“Kip”)

Türk dilbilgisi geleneğinde kip diye adlandırılan öğeler anlambilimsel bakımdan iki türdür: (A) Türkiye Türkçesi *-(I)yor*, *-(V)r*, *-DI*, *-mİş* gibi, görünüş anlamlı (Johanson 1971; Dilâçar 1974) bildirme (haber) kipleri

(B) Türkiye Türkçesi *-(y)A*, *-(y)InIz*, *-sIn*, *-mAll* gibi, kipsel anlamlar taşıyan tasarlama (dilek) kipleri (krş. Ergin 1958: 258-259; Gencan³ 1975: 271; Korkmaz 2003: 26).

Her iki öge grubu kip olarak sınıflandırılmasına karşın, ancak ikinci grup dar manada kipsel anlam taşımaktadır. Aynı kavramsal mantık batı dilbilgisi geleneğinde de vardır: Hem (A) hem de (B) gruplarına giren şekiller Latince *modus* (İngilizce *mood*) terimiyle betimlenir, ama sadece (B) gru-

buna ait olan, indikatif olmayan şekiller *modalis* (Lat.) veya *modal* (İng.) sıfatıyla nitelenir.

Kipsellikle ilgili olan bu yazıda (A) grubu dikkate alınmayıp (B) grubuna mensup olanaklılık, gereklilik ve istek kavramlarıyla ilgili kipsel öğelere odaklanılacaktır. Dolayısıyla, Türkoloji geleneğinde (örn. Brockelmann 1954: 227-229)¹⁰ voluntatif (gönüllülük kipi) diye adlandırılan ve Eski Türkçede *-(A)yIn*, *-(A)lIm* şekillerini gösteren unsurlar, *-Ø*, *-GIl*, *-(X)n̄* gibi ikinci şahıs emir kipleri, *-zUn*, *-zUnlAr* gibi şekiller gösteren üçüncü şahıs emir kipleri (alternatif bir terminolojiye göre, üçüncü şahıs voluntatifler, krş. Johanson 2009: 489), ayrıca Doğu Türkçesinde *-GAy*, Oğuz dillerinde ise *-(y)A*, *-(y)Ay*, *-GA* şekillerinde ortaya çıkan optatif (istek kipi) ve işlevsel ile anlambilimsel bakımdan bu öğelere yakın akrabalık gösteren Türkiye Türkçesi *-mAlI* (gereklilik kipi) gibi unsurlar bu bölümün konusudur.

(B) grubu, kipsel olması sıfatıyla (A) grubundan ayrılırken, bu iki grubu birleştiren, aşağıda ayrıntılı olarak belirtilen anlambilimsel ve işlevsel yönler de vardır. (B) grubunun anlamında kipsellikten başka görünüşsel bir bileşim de saptanır. Bu görünüşsel bileşim yüzünden (B) grubu yazının devamında *görünüşsel kipsellik* (kimi yerde kısaca *kip*) terimiyle anılacaktır. Bu öğeleri bir araya getiren anlambilimsel nitelik olanaklılık, gereklilik ile istek gibi kipsel kavramları bilinçli bir varlığın (V) bakış noktasından (N) sunmasıdır. Olay kipselliği, olaya kipsel bir nitelik ekleyerek olayın anlambilimsel yapısını değiştirirken, görünüşsel kipsellik olayın yapısına dokunmaksızın, olayın katılımcı tarafından yerine getirilmesinin bilinçli bir varlığın kanısınca mümkün, lazım ya da istenilir olduğunu belirtir. Başka bir deyişle görünüşsel kipsellik, olaya öznel bir bakış katar. Olay kipselliği ise, somut bağlama dayalı olarak öznel ya da nesnel yorumlara açık olabilir. Meselâ yukarıda anılan örnek (8)'de *-(y)Abil-* tümcenin öznesinin nesnel bir yeteneğini betimlerken, örnek (10)'da aynı öge konuşurun (K) muhabata (M) olayı (O) yerine getirmesi için izin verdiğini, başka bir deyişle olayın yerine getirilmesinin konuşurun öznel bakışına göre mümkün olduğunu ifade eder. Örnek (22)'de telefon kapatma lüzumunun nesnel etkenlerin ya da konuşurun öznel değerlendirmesinin sonucu olması, bağlamdan anlaşılır olabilse bile, *-mAsI lazım* işaretleyicisinin anlamında şifrelenmemiştir. Sonuç olarak, olay kipselliği hem nesnel hem de öznel bağlamlara uygunken (başka bir deyişle, öznel-nesnel karşıtlığı olay kipselliği alanında şifrelenmezken), görünüşsel kipselliğin anlamında hep öznel bir tutum vardır.

Kipleri de katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığına göre ayırmak mümkünken, belirli bir ögenin bu veya şu sınıfa aitliği – aşağıda gösterileceği gibi –

bilinçli varlık (V) ile ögenin şifrelediği şahıs arasındaki ilişkiye bağlıdır. Dolayısıyla bazı kip öğeleri, şahsa göre çekildiğinde kimi kez katılımcı içi, kimi kez katılımcı dışı olarak yorumlanır. Bu yüzden bu karşıtlığın kendisinin kipler için sınıflandırıcı bir önem taşımadığı sonucuna ulaşabiliriz.

Bu anlambilimsel farklar bir yana, olay kipselliği ve görünüşsel kipsellik arasında *işlevsel* ayırım da vardır, bu da etki alanı hiyerarşisinde farklı yerler işgal etmeleridir. İlk bakışta, gerek olay kipselliği gerek kipler işlerin durumunu (SoA) etkilediği için iki ulamın etki alanı aynı gibi görünür. Halbuki, olay kipselliğinin ile kipin etki alanının farklı olduğu, iki kategorinin görünüşle ilişkisi incelendiğinde ortaya çıkar. Çünkü, *-(X)yor*, *-(V)r*, *-mİş*, *-DI* gibi görünüş öğeleri olay kipselliği öğeleriyle kombine edilebilirken (*-(y)Abiliyor*, *-(y)Abilir*, *-(y)Abildi*, *-mAsI gerekiyor*, *-mAsI gerekirdi*, *-mAsI gerekmişti* vs.), görünüş ile kip birbirini dışlar. Bundan farklı olarak, olay kipselliğini kiple kombine etmek mümkündür, böyle bir bileşimin anlambilimsel bakımdan manalı olması şartıyla (*-(y)Abilsin*, *-(y)Abilmeli*, *-mAk gerekmesin*, *-mAk istesin* vs.). Bu davranış, kip ile görünüşün aynı etki alanını paylaştığını, bu iki ulamın olay kipselliğini etkilediğini göstermektedir. Ancak, olay kipselliği seçimlik ulam olduğu için kipler, olay kipselliği içermeyen işlerin durumlarını da etkileyebilir.

Sonuç olarak, işlerin durumu, olay kipselliği, görünüş ile kip şu etki alanı hiyerarşisine girer¹¹:

işlerin durumu < olay kipselliği < görünüş; kip

Türkçe kiplerin ifade ettiği bazı anlamlar genel dilbilim alanyazınında sık sık “deontik kipsellik” olarak anılmaktadır. Deontik terimi esasen yükümlülükle ilişkiyken (Grekçe τὸ δέον ‘yükümlülük, görev’), dilbilim alanyazınında yaygın olarak yükümlülük-izin ikiliği için kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre yükümlülük deontik gerekliliğe, izin ise deontik olanaklılığa denk düşmektedir (krş. Lyons 1977: 823; Palmer 2001: 9-10; Nuyts 2006: 4). Yukarıda belirtildiği gibi deontik kipsellik, van der Auwera ve Plungian’a göre gerekliliği veya olanaklılığı şartlandıran etkenleri bir kişi, toplumsal veya törel bir düzgülü ile özdeşleştiren katılımcı dışı kipselliğinin bir alt ulamıdır (1998: 81). Ayrıca bu bilginler emir kipi gibi bazı ulamları edimsözle birlikte gruplamaktadırlar (1998: 83).

Türk dillerinde kiplerin anlambilimsel değeri incelenirken, yukarıda anılan görüşlerin Türk dilleri için ne kadar isabetli olduğu sorusu da irdelenecektir. Kip sisteminin incelikleri her Türk diline özgü olmakla birlikte, ilkeler bütün Türk dillerinde aşağı yukarı benzediği için burada Türkiye Türkçesinden örnekler vermekle yetinilecektir.

Çoğu zaman edimbilimsel işlevi emir, rica ya da öneri bildirmek olan ikinci şahıs emir kipinin anlambilimsel işlevi, muhatabın olayı yerine getirmesinin konuşurca istenilir, gerekli veya olanaklı olarak değerlendirildiğini belirtmektir. Emir kipinin semantik anlamının istek, gereklilik (yükümlülük) ile olanaklılığın (iznin) bileşenlerini kapsadığı, aşağıdaki örnekler ile açıklamalarından anlaşılmaktadır:

(34) *Haydi baba kalk gidelim.*

(Atay 1972: 518)

→ Ben_K senin_M kalkman_O istiyorum.

<İstek>

(35) *Onun kolayı var [...]. Sen yalnız iste.*

(Atay 1972: 80)

→ Bence_K senin_M istemen_O gerek.

<Gereklilik>

(36) *Size yüksek kazanç sağlayacak bölümü değil, sevdiğiniz bölümü seçin. [...] Üniversite sınavına yeniden girin. Bir yıl kaybedin, iki yıl kaybedin; ziyarı yok. Yeter ki, sevdiğiniz ve yetenekli olduğunuz mesleği seçin.*

(Urgan 1998: 171)

→ Bence_K siz_M bir iki yıl [kaybed-]_Oebilirsiniz.

<Olanaklılık>

Örnek (34)-(36)'da farklı bağlamlarda emir kipinin anlam alanının farklı yönleri vurgulanır. Örnek (34)'te akla en yakın pragmatik yorum, konuşurun gitmek istediği, dolayısıyla babanın kalkmasını da istediğidir. Örnek (35)'te, belli bir maksadı gerçekleştirmek için muhatabın sadece istemesi gerektiği okuyuşu çıkarılır. Örnek (36)'da ise, muhatapların bir iki yıl kaybetmelerinin kabul edilir, yani deontik olarak mümkün olduğu söylenir. Bu örnekte “emir” ya da “rica” bile söz konusu değil, sadece bir seçim olanağından bahsedilir.

İkinci şahıs emir kipi genellikle konuşurdan (K=V) muhataba (M=katılımcı) yöneldiğine, dolayısıyla hep katılımcı dışı olduğuna göre, van der Auwera ve Plungian'ın deontik kipselliği ulamına uygun gelmektedir.

Üçüncü şahıs emir kipi, mümkün kıldığı okuyuşlar bakımından ikinci şahıs emir kipine benzer. Ancak burada olayı yerine getirecek varlık muhatap değil, başka bir varlıktır. Örnek (37)'deki *-sXn* istek olarak okunur. Örnek (38), yanlış yollardan dönmek için öznenin (Ö) fırsatı kullanabilmesi gerektiğini ifade eder. Örnek (39)'da ise, saatin tıkırdaması gerekli veya istenilir olarak değil, kimseye zararı dokunmadığından kabul edilir olarak sunulur.

(37) *Şeytan çık şunun kolundan da, tepetaklak yuvarlansın merdivenlerden diyor.*

(Ümit 2003: 107)

→ V, Ö'nün merdivenlerden yuvarlanmasını₀ ister.

<İstek>

(38) *Hayat tehlikelerle dolu. Fakat yanlış yollardan her zaman dönülebilir. Yeter ki insan, kendisine verilen fırsatı zamanında kullanabilsin.*

(Atay 1972: 554)

→ V, Ö'nün fırsatı kullanabilmesi₀ gerektiğini düşünür.

<Gereklilik>

(39) *Bırak tıkırdasın işte, kimseye zararı yok.*

(Pamuk 2008: 310)

→ V, Ö'nün tıkırdamasına₀ razı.

<Olanaklılık>

İkinci şahıs emir kipinde, olayın yerine getirilmesine yönelik kipsel tutumu katan bilinçli varlık neredeyse daima konuşurla özdeşken (V=K), üçüncü şahıs emir kipinde bilinçli varlık konuşurdan farklı, bahse (diskur) katılan diğer bir varlık da olabilir (V=K ya da V≠K). Aşağıdaki örnekte, öznenin olayı yerine getirmesi, İclâl'in bakış noktasından (ki konuşurla özdeş değil) kipsel olarak değerlendirilmektedir:

(40) *Şurası var ki İclâl, genç kızlık deneni mevsimi, tabii yaşayanlardandı. Onun bir kedi kadar kanaatkâr hayatı vardı. Etrafındakiler birbirine karşı iyi **olsunlar**, yeterdi; kendisine bundan elbette bir hisse düşerdi.*

(Tanpınar 1949: 70)

→ V(≠ K), Ö'nün iyi olmasını₀ ister.

Görüldüğü gibi ikinci ile üçüncü şahıs emir kipleri istek, gereklilik ile olanaklılık olmak üzere kipselliğin üç anlambilimsel alanında pay almaktadır. Bundan farklı olarak, Eski Türkçe -*Gay* soyundan gelen, ölçünlü Türk dilinde sadece bir kalıntı olarak bulunan optatifin anlambilimsel profili, çok açık bir şekilde istek alanına odaklanmaktadır. Standart Türkçede optatifin birinci şahıs kullanılmaz olup (Azerice ve Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında birinci şahıs da *-(y)Am*, *-(y)Ak* gibi şekillerde korunmaktadır: Şiraliev & Sevortyan 1971: 117-118 (295-298); Karahan 1996: 51-52; 149-150; Harita 24), yalnız ikinci ve üçüncü şahısta *-(y)AsIn*, *-(y)AsInIz*, *-(y)A*, *-(y)AlAr* kullanılmaya devam ettiği için, fiilen katılımcı dışı isteğe denk düşmektedir. *-mAsInI iste-* türü olaykipsel yapılardan farklı olarak, optatifte isteyen, kipsel görüşü katan bilinçli varlıkla hep özdeştir ($\bar{I}=V$). Üstelik, olayı yerine getirmesi istenen katılımcı, şahıs ekleri aracılığıyla belirtildiğine göre, katılımcı ile tümcenin öznesi de özdeştir (KAT=Ö). *-mAsInI iste-* gibi olaykipsel istek ifadelerinde ise isteyen tümcenin öznesiyle özdeştir ($\bar{I}=\bar{O}$), olayı yerine getirmesi istenen katılımcı da adegylemdeki iyelik eki aracılığıyla belirtilmektedir. Dolayısıyla, *-mAsInI iste-* aracılığıyla daha karmaşık anlambilimsel ilişkiler ifade etmek mümkünken optatif, katılımcı dışı istekleri konuşurun (ya da diğer bilinçli varlığın) bakışından ifade eden kullanışlı bir ögedir. Optatifin anlambilimsel profili örnek (41)'de görünür.

(41) *Seni çok seviyorum, bunu bilesin.*

(Asena 1987: 159)

→ V_K , $\bar{O}_M$ 'nün bunu bilmesini $_O$ ister.

Birinci şahıs voluntatiflere gelince, onların kullanışı ilk bakışta ne kadar basit görünse de, anlambilimsel değeri sanıldığından karmaşıktır. Burada temel nitelikleri göstermekle yetinilecektir. Tekil voluntatifin anlambilimsel profili istek (örn. 42) ile olanaklılığı (örn. 43) kapsamaktadır. Örnek (42), 'Beşiktaşta koltuk meyhanesine gitmek istiyorum' olarak açıklanabilir. Örnek (43) ise şartlara bağlı bir olanaklılık hakkındadır. Pragmatik bakımdan bu, hazırlık veya rızaya denk düşer. İstemeyerek yerine getirilecek olaylar için de kullanılabilir.

(42) *Bana izin ver, Beşiktaşta koltuk meyhanesine gideyim.*

(Atay 1972: 635)

→ V_K , koltuk meyhanesine gitmek $_O$ ister.

(43) *Ben isterseniz gideyim.*

(Atay 1972: 83)

→ V_K, şartlar icab ederse [gide-]obilir.

Sonuç olarak, birinci şahıs tekil voluntatifin istek ile olanaklılık alanlarının bir kesimini kapsadığını söyleyebiliriz.

Birinci şahıs çoğul voluntatifin anlambilimsel bünyesi daha karmaşıktır. Bu karmaşıklık, Türkiye Türkçesinde birinci şahıs çoğulun hem muhatabı dahil etmeye, hem de onu hariç tutmaya uygun olmasıyla ilgilidir. Üstelik V de bağlama göre ya tek ya da birden çok kişiden ibaret olabilir. Bu durumu şöyle gösterebiliriz:

(A) İki veya daha çok konuşurun olayı yerine getirmesine dair müşterek isteği/niyeti/razılığı.

(B) Bir tek konuşurun olayı yerine getirmesine dair isteği/niyeti/razılığı ve faaliyete katılmak için bir veya daha çok muhataba yönelik eşanlı davet. İletişimsel işlev bakımından bu sık, birinci şahıs tekil voluntatif ile ikinci şahıs emir kipinin bileşimine denk düşer.

(C) Bir tek konuşurun olayı tek başına yerine getirmesine dair isteği/niyeti/razılığı. Bu kullanışa *pluralis auctoris* denir.

Olanak (A) örnek (44)'te görülmektedir. Bu örnekte *Stüdyoda kalalım* tümcesi birçok kişi tarafından söylenir,¹² dolayısıyla müşterek bir niyet bildirilir.

(44) *Kusura bakma Gülrizcim hastaneye gelemedim. Akşam Kenanlara takıldım. Vakit geç olunca da stüdyoda kalalım dedik.*

(Ümit 2003: 144)

Olanak (B) yukarıdaki örnek (34)'te *gidelim* sözcüğünde görülmektedir (“Haydi baba kalk gidelim”). Bu sözcük, “Ben gideyim, sen de benimle gel” olarak açıklanabilir. Olanak (C) örnek (45)'te görülmektedir. Bu örnekte *bir* konuşur öyküye devam edeceğini bildirir.

(45) *Neyse biz öykümüze dönelim.*

(Ümit 2003: 26)

→ V_{TK}, öyküye dönme_O niyetini bildirir.

Bütün bunlar, birinci şahıs voluntatifin katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığına dair ilginç davranışıyla sonuçlanır. Çünkü, tekil voluntatif hep katı-

lımcı içiyken, çoğul voluntatif ya katılımcı içi olabilir (olanaklar (A) ve (C)) ya da *hem* katılımcı içi *hem de* katılımcı dışı (olanak (B)). Sonuç olarak, bu karşıtlığın çoğul voluntatifin manası için önemsiz olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdiye kadar tartışılan öğeler hep belli şahıslarla sınırlıyken, *-mAll* bütün şahıslarda çekimlenir. Bu da bu öğenin anlambilimsel profili için önemlidir. Çünkü, çekim ekine bağlı olarak bu öğenin kipselliği katılımcı içi de, katılımcı dışı da olabilir. Örnek (46)'da *-mAll* birinci şahıs tekil ile işaretlenmiştir. Dolayısıyla tümcenin öznesi konuşurla (ki aynı zamanda olayın yerine getirilmesini kipsel bakışıyla değerlendiren bilinçli varlık *V'*dir) özdeştir. Sonuç olarak bu tümcenin kipselliği katılımcı içidir.

(46) *Ben de yatıp uyumalıyım; herkes yatıp uyumuştur.*

(Atay 1972: 28)

→ $V_K, \ddot{O}_V$ 'nün yatıp uyuması_O gerektiğini düşünür.

Bundan farklı olarak örnek (47)'de ikinci şahıslı bir özne vardır. Bu sebepten konuşur ile özne farklıdır, dolayısıyla tümcenin kipselliği katılımcı dışıdır:

(47) *Beni iyi dinle Zeliha! Burnu halkalı dul kadın görmedim senden başka. Kendinden utanmalısın!*

(Şafak 2006: 263)

→ $V_K, \ddot{O}_M$ 'nün utanması_O gerektiğini düşünür.

Üçüncü şahıs emir kipindeki benzer şekilde *-mAll*'da da *V'*'nin *K* ile özdeş olmaması da mümkündür. Aşağıdaki örnekte, *V* konuşurdan bağlamda bulunan üçüncü şahıs bir kişiye kaydırılmıştır. Sonuç olarak aşağıdaki olay üçüncü şahıs olmasına karşın katılımcı içi olarak yorumlanmaktadır.

(48) *Bir gün öfkelenmişti birden: hepsini yakmalı, bütün evrakı, kayıtları, belgeleri.*

(Atay 1972: 296)

→ $V(\neq K), V'$ 'nin hepsini yakması_O gerektiğini düşünür.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi *-mAll* gereklilik alanının bir kesimini kapsamaktadır. Bunun dışında ise bu öğenin anlamında isteğin bir bileşimi de vardır (krş. Aslan Demir 2008: 123-126) ve bu özellikle ikinci ve üçüncü şahısta ortaya çıkar:

(49) “Ne istiyorsun benden?” “Onun hakkında yazmalısın bana.”

(Atay 1972: 405)

→ $V_K, \ddot{O}_M$ 'nün yazmasını_O ister.

Etki alanı yükselmesi (*scope increase*) sonucu olarak bu öge epistemik kipsellik ifade etmek için de kullanılabilir (bk. sonraki bölüm):

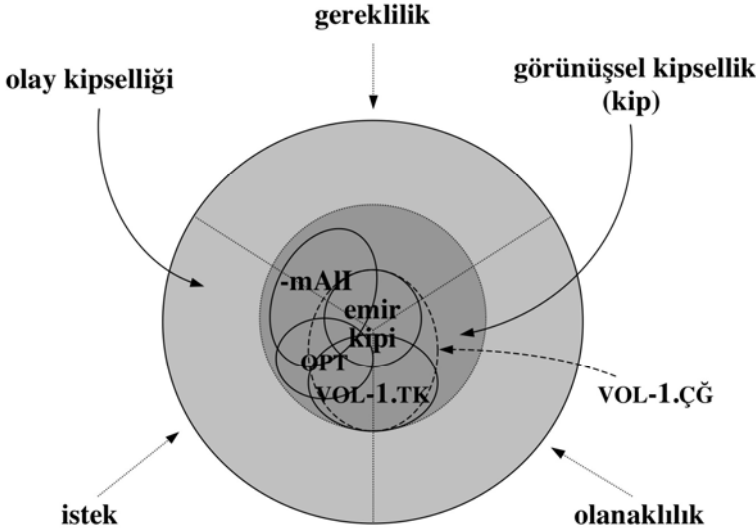
(50) *Siz Selim Bey olmalısınız.*

(Ümit 2003: 96)

→ V_K 'ye göre [Siz Selim Beysiniz]'in doğru olması büyük ihtimal.

Olanaklılık, gereklilik ile istek kavramlarını içeren anlambilimsel bir haritada Türkçenin kip öğelerinin kapladığı yerler yaklaşık olarak Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4. Türkiye Türkçesinde kip öğeleri

Kiplerin olay kipselliğinden ne tür farklılıklar gösterdiği sorusuna dönülürse; kipler olayın yerine getirilmesine karşı öznel bir tutum ifade ederken, olay kipselliği bu öznel bileşimden yoksundur. Kiplerin ifade ettiği anlambilimsel ilişkilerin, olay kipselliği dahil olmak üzere başka dilsel araçlarla da şifrelenmesi mümkün olmakla beraber, öznellik kavramının ta kendisi olay kipselliğinin anlamında şifrelenmemiştir. Olaykipsel öge kapsayan bir deyim (fraz) veya tümceye, *bence, ona göre* gibi belirteçsel araçlar

ya da diğer sözcüksel veya sözdizimsel araçlar vasıtasıyla öznel bir bileşim eklenebilmektedir. Bundan dolayı olay kipselliğinin tözel olarak nesnel olduğu söylenemez.

Kipleri görünüşle bir araya getiren nitelik ise, işlerin durumuna belli bir bakış noktasından (N) bakmasıdır. Bu nitelik, kiplerin görünüşsel kipsellik diye adlandırılmasını meşru kılar. Görünüş, N'den SoA'ye, SoA'yın sınırlarını göz önüne alan bakışları belirtirken, görünüşsel kipsellik, N'de SoA'ye yönelik kipsel tutumları ifade eder. Bu iki ulamın birbirini dışlamasının nedeni işte bu görünüşselliktir, yani bu bakış noktası bileşimine sahip olmalarıdır.

Yukarıda görüldüğü gibi, Türkçe kiplerde katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığı önem taşımadığından bu öğelerin van der Auwera ve Plungian'ın modeline göre deontik kipsellik olarak sınıflandırılması olanaksızdır, çünkü bu bilginler deontik kipselliği katılımcı dışı kipselliğin alt ulamı olarak tanımlamaktadırlar.

Bu sorun bir yana, geleneksel genel dilbilimsel tartışmada deontik kipselliğin sadece olanaklılık-gereklilik ikiliğini kapsadığı ileri sürülmektedir. Bundan farklı olarak Türkçe kiplerin olanaklılık-gereklilik-istek kavram üçlüğünde yer almalarından dolayı, Türkçe kip için istek olmak üzere üçüncü bir anlambilimsel sahanın önemli olduğu ulaşılmaktadır.

Epistemik Kipsellik

Epistemik kipsellik, gerek olay kipselliği gerekse görünüşsel kipsellikten farklı olarak, işlerin durumunu değil, önermeyi (*proposition*) etkilemektedir (Palmer 2001: 7-8; Cornillie 2009: 47; Boye 2012: 195 et passim; krş. Boye 2010: 293-294). Önerme, gerçeklik taşıyıcı (*truthbearer*) olarak işlev gören soyut pragmatik bir birimdir (krş. Lyons 1977: 141-142; Hughes & Cresswell 1996: 4; Cocchiarella & Freund 2008: 45-59). Bu soyut birim, çeşitli dilbilimsel şekillerde ve çeşitli sözdizimsel seviyelerde şifrelendirilebilmektedir (krş. Boye 2012: 253-257). Bu yazı kapsamında bizi ilgilendiren, tümce düzeyinde şifrelendirilen önermelerdir.

Epistemik kipsellik, belli bir önermenin gerçeklik değerinin (*truth-value*) bilinçli bir varlık (V) tarafından değerlendirilmesinin dilbilimsel şifrelenmesidir. Bu kipsellik türü, önermenin gerçekliğinin ihtimalini belirtir. Örneğin önermenin doğru veya yanlış; ya da onun doğru olduğu/olması kesin/muhtemel/zayıf ihtimal vs. olmasıyla ilgili değerlendirmeler sunar.

Tabii, bu anlambilimsel profilin esasen olanaklılık-gereklilik karşıtlığıyla hiç bir ilgisi yoktur. Epistemik kipsellik olanaklılıktan çok, bütünüyle

başka bir ulam olan *olasılıkla* ilgilidir. Bu sebepten, epistemik kipselliğin dilbilgiselleşmesini araştırmadan önce epistemik kipselliğin anlambilimsel yapısını anlamamız şarttır.

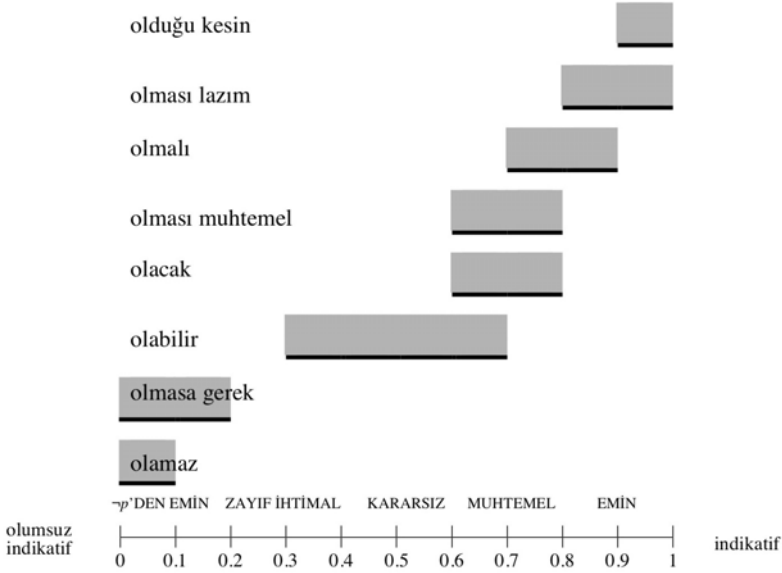
Kuramsal alanyazınında epistemik kipsellik normal olarak olanaklılık-gereklilik ikiliği çerçevesinde tartışılır. Halbuki, kipsel mantığa göre gereklilik olanaklılığı gerektirirken ($\Box p \rightarrow \Diamond p$, de Haan 2006: 53)¹³, epistemik kipsellik alanında “epistemik gereklilik” diye anmaya alışık olduğumuz anlamlar (örneğin Türkçe *olması lazım* şekliyle ifade edilen anlam) eminliğe, “epistemik olanaklılık” diye nitelendirilen anlamlar (örneğin Türkçe *olabilir* şekliyle ifade edilen anlam) ise epistemik kararsızlığa denk düşer. Bu iki anlam alanı aslında hiç kesişmeksizin birbirinden ayrıdır.

Epistemik kipselliğin anlambilimsel yapısını kavramak için, *olduğu kesin*, *olması lazım* gibi öğeler yukarısına, *olabilir* gibi öğeler ortasına, *olmasa gerek*, *olamaz* gibi öğeler ise aşağısına düşen bir skala düşünmemiz elverişlidir. Epistemik öğelerin skala üzerindeki değerleri noktasal değil, çizgisel olduğuna göre, farklı öğelerin anlamlarının birbiriyle kesişmesi mümkündür. Meselâ, *olması lazım* ile *olmalı* farklı anlamlı olmakla beraber birbiriyle kesişmektedir, yani her iki öğenin kapsadığı bir ortak anlam alanı vardır. *Olabilir* gibi kararsızlıkta merkezlenen bir öğenin anlamının ağırlık noktası, skalanın yukarısına veya aşağısına kaydırılabilir, örneğin “olabilir ve bence muhtemel” ya da “olabilir, ama bence zayıf ihtimal” gibi ifadeler aracılığıyla.

Skalanın 0 noktası “ $\neg p$ ’nin doğru olduğunu biliyorum” anlamına denk düşer, skalanın 1 noktası ise “ p ’nin doğru olduğunu biliyorum” anlamına. 1 noktasının ötesi, indikatif (bildirme kipi), yani epistemik değerlendirme taşımayan önermeler (“ p ”) ile özdeşdir, 0 noktasının ötesi ise olumsuz indikatif (“ $\neg p$ ”) ile. İndikatif, epistemik bakımdan işaretlenmemiştir (işaretsizdir), tümcede veya bağlamda aksini belirten unsurlar olmadıkça indikatif, tümcedeki önermeyi doğru (gerçek) olarak gösterir.

Seçilmiş Türkçe öğelerin epistemik skala üzerindeki yerleri Şekil 5’te gösterilmektedir.

Şekil 5. Epistemik skala

Epistemik kipselliğin tümcede ortaya çıkma imkânlarına gelince, adsal (ad veya sıfat) yüklemi olan tümcelerde, dilbilgiselleşmiş epistemik işaretleyiciler dolaysızca adsal yüklemi izler. (Meselâ örnek (50)'de epistemik işaretleyici olarak görev gören *olmalı*, yüklem olarak işlev gören *Selim Bey*'i izler.) Eylemsel yüklem, epistemik işaretleyici önünde genellikle bir görünüş/kip eki gösterir. Örnek (51)'de eylem, görünüş eki *-(X)yor*'u göstermekte, epistemik işaretleyici *olmalı* buna ilave edilmektedir. Oysa, dolaysızca eylemin köküne eklenen epistemik öğeler de vardır. Örnek (52)'de, epistemik öğe *-DIĞI kesin* hemen köke eklenmektedir.

(51) *Benimle dalga geçiyor olmalıydı.*

(Ümit 2003: 136)

(52) *Ama Katya'nın sevişmekten hoşlandığı kesin.*

(Ümit 2003: 156)

Epistemik kipselliğin etkilediği birim, sadece pragmatik bir düzeyde var olan ve türlü şekillerde şifrenmesi mümkün olan önermedir. Önermenin manasında genellikle bir görünüş bileşimi vardır. (51)'e benzer örneklerde görünüş bileşimi bir görünüş işaretleyici tarafından ifade edilir. Örnek

(51)'deki önermeyi, “Benimle dalga geçiyor” olarak belirleyebiliriz. (52)'ye benzer, açık (*overt*) bir görünüş işaretleyici göstermeyen örneklerde ise görünüşsel anlam örtük (*covert*) olarak gizlenmiş olup pragmatik araçlarla deşifre edilmeyi gerektirir (krş. Boye 2012). Örnek (52)'de örtük olan önermeyi, “Katya sevişmekten hoşlanıyor” olarak deşifre ederiz. Açık olarak belirtilmemiş *-(X)yor*'un görünüşsel anlamını bağlam yardımıyla çıkarmamız mümkündür.

Bu bulguları dikkate alarak epistemik kipselliğin etki alanı hiyerarşisindeki yerini şöyle gösterebiliriz:

işlerin durumu	<	olay kipselliği	<	görünüş; görünüşsel kipsellik	<	epistemik kipsellik
-------------------	---	--------------------	---	-------------------------------------	---	------------------------

Epistemik öğelerin şekilleri Türk dillerinde türlü türüdür. Eski Türkçe epistemik sisteminde başlıca dört işaretleyici bulunmaktadır: *erinç*, *erki*, *ergey* ile *bolğay*.¹⁴ Bunlardan Eski Türk yazıtlarında mevcut olan tek öge *erinç*'tir. Eski Uygurcada her dört birim var olmakla beraber, *erinç erki*'den az, *ergey* ise *bolğay*'dan az bulunmaktadır. *Erinç* ile *erki* etimolojik bakımdan opaktır.¹⁵ *Erki*, Çağataycada *érkin*, *ékin* (Schönig 1997: 351-355) şeklinde devamını bulmuş ve Türkiye Türkçesi *ki* (Çağatay 1963), Nogayca *eken* (Karakoç 2005: 26-26), Özbekçe ile Yeni Uygurca *-kin* (Kleinmichel 1997) gibi şekillerde günümüzde de pek çok Türk dilinde korunmaktadır. Bu öğelerin bazıları epistemik anlamını kaybedip kipsel ilgeç (*modal particle*) olarak işlev yapmaktadır.

Ergey ile *bolğay* ise, *er-* ile *bol-* ('olmak') eylemlerinin prospektif şekilleridir. Prospektif görünüşten dilbilgiselleşen epistemik işaretleyiciler, Türk dillerinde sık rastlanır (prospektif → epistemik). Tuvaca örnek (53)'te görülen *boor*, *bol-* eylemi ile prospektif ek *-(V)r'*ın bileşiminin (**bolur*) büzülmesidir. Türkiye Türkçesi örnek (54)'te de *ol-*'un bir prospektif şekli gösterilmektedir. Yeni Uygurcada *bolğay* değişmeden hayatta kalmıştır (örn. 55). *Boor*, *bolğay*, *olacak* gibi unsurlar çoğu zaman skalanın muhtemel kısmını (0.6-0.8) kaplamaktadır.

(53) *Olar kel-ir boor.*

onlar gel-pro epist

'Onlar gelecek galiba.'

(Ishakov & Pal'mbah 1961: 432)

(54) *Etrafımda elinin emeğiyle iyi kötü geçinen bir yığın insan görüyordum. Anlaşılan bunlar hiç okumaya başlamamış insanlar olacaktı.*

(Tanpınar 1973: 59)

(55) *Zérek kız karşı-lir-im-din könl-üm-di-ki-ni*
zeki kız bakış-çğ-ıye.1.tk-ayr gönül-ıye.1.tk-bul-aid-bel
pemli-val-di bolğay.

anla-versiyon-gör epist

‘Zeki kız bakışlarımdan gönlümdekilerini anlamış olacak.’

(Savut 2006: 48)

Çağataycada, *bolğay*’ın yanı sıra bunun olumsuzuna (*bolmağay*) da rast gelinir (örn. 56). Bu öge muhtemel’in olumsuzunu, yani olumlu önermenin zayıf ihtimalini ifade eder.

(56) *Kéñ Kıl yol-i uşbu bol-ma-ğay.*

öi yol-ıye.3 gös ol-osz-opt

‘Kéñ Kıl yolu bu olmayacak.’ → ‘Bunun Kéñ Kıl yolu olması zayıf ihtimal.’

(Baburname 116r10)

Olay kipselliğinden epistemik kipselliğe dilbilgiselleşmeler de Türk dillerinde sık sık ortaya çıkmaktadır (olay kipselliği → epistemik kipsellik). Böyle süreçler, asıl olaykipsel ögenin epistemik yorumlanması sonucu olarak meydana gelmektedir. Bu görüngü *-(y)Abil-* (örn. 11), *-UvI mümkin/-mAsI mümkün* (örn. 18, 20), *-sA kerek* (örn. 57, Kırgızca) gibi unsurlarda görülmektedir.

(57) *Cigit çaması mın-day coop-tu küt-pö-sö kerek.*

genç.adam anlaşılángös-eşt cevap-belbekle-osz-şrt gerek

‘Gencin böyle cevap beklememiş olması lazım.’

(Abdulxakimov 1975: 36)

Epistemik kipselliğin etki alanı, görünüşsel bir anlam bileşimi kapsayan önerme olduğuna göre, *-(y)Abil-* gibi görünüş eki gerektiren ögeler epistemik olarak okunduğunda, eklerin sırası değişmemekle beraber, kipsellik ile görünüşün etki alanı hiyerarşisindeki yerleri değişmektedir: *Size yetebilir* tümcesinde (örn. 11), *-(V)r*’ın anlamı *-(y)Abil-*’in anlamının etki alanına

düşer. Sonuç olarak bu tümce, [*Belki size yet-]er* olarak değil, *Belki [size yeter]* olarak yorumlanır, yani *-(V)r'*in görünüşsel anlamı epistemik kipselliğin etki alanına düşer. Oysa kendiliğinden görünüş eki talep etmeyen olaykipsel öğelere de taşıyıcı yardımcı eylem (*carrier auxiliary*) aracılığıyla görünüş eki ilave edilebilir, ama bu durumda kipsellik ögesi asla epistemik olarak yorumlanamaz. Meselâ örnek (58)'de *-mAsI mümkün*'e görünüş-zaman ögesi *-mİştI* ilave edilmektedir. Bu sebepten *-mAsI mümkün* eldeki örnekte mutlaka olaykipsel olarak yorumlanmaktadır.

(58) *Gözü mosmor olduğu için odadan dışarı çıkamamış, halasıyla mırıl mırıl konuşan kızın yüzünü deli gibi merak etmiş, kapıyı aralayıp baksa da yüzünü görmesi mümkün olmamıştı.*

(Tunç 2009: 239)

Oysa, geçmiş zaman işaretleyici *idi*'yi epistemik öğeye eklemek hemen¹⁶ her zaman mümkündür (bk. örn. 20, 51, 54, 60).

Olay kipselliğinin epistemik kipselliğe dilbilgiselleşmesi sürecindeki etki alanı yükseltmesi ise, öğelerin sırasına da yansıtılabilmektedir. Bu, örnek (51)'de de görülen, simgesellik (ikonisite) diye adlandırılan durumu yaratmaktadır. Bu görüngü Türkmençe örnek (59) ile Türkçe örnek (60)'ta görülmektedir. Örnek (59)'da görünüş eki *-An'*a epistemik işaretleyici *bolsa gerek* ilave edilir, örnek (60)'ta görünüş eki *-mİş'*a epistemik işaretleyici *olması gerekiyor* (+ geçmiş zaman eki *idi*) ilave edilir. Etki alanınca daha yüksek olan epistemik işaretleyici böylece görünüş işaretleyicisinin sağına kayar.

(59) *İndi uklan bol-sa gerek.*

Şimdi uyu.post ol-şrt gerek

‘Şimdi uyumuş olsa gerek.’

(Govşudov & Kurräyev & Tayımov 1959: 204)

(60) *Ekrem'in ekibinin de yaklaşmış olması gerekiyordu. Şüpheli aşağı doğru koşmak isterse onu yakalayacaklardı.*

(Ümit 2010: 314)

Türkiye Türkçesinde *olması lazım, olsa gerek, olabilir, olamaz* gibi öğeler, aynı yapısal ilkelere uymaktadır. Örnek (51)'de görüldüğü gibi görünüşsel kipsellikten dilbilgiselleşen öğelerin de (kip → epistemik kipsellik) aynı şekilde davranması mümkündür.

Epistemik kipsellik sözcüksel unsurlardan da dolaysızca dilbilgiselleşebilmektedir. Önemli bir sözcüksel sınıf, *ihtimal*, *muhtemel* vs. Arapça <ħml> kökünden oluşturulan sözlerden (bk. Kazakça örn. 61) veya diğer olasılıkla ilgili sözcüksel öğelerden ibarettir. Örnek (52)'de görülen *-DIĞI kesin* de sözcüksel unsurlardan dolaysızca kaynaklanan epistemik işaretleyicilerdendir.

(61) *Tüs-ten keyin jañbir jav-uv-ı ıktımal.*
öğle-ayr sonra yağmur yağ-ae-ıye.3 ihtimal

‘Öğleden sonra yağmur yağması muhtemel.’

(Suleymenova et al. 1997: 25)

Özetle, kaynağı bilinmez öğeler bir yana, Türk dillerinde prospektif, olay kipselliği, görünüşsel kipsellik ve sözcüksel unsurlar olmak üzere epistemik kipsellik için dört ana kaynağın tespit edilmesi mümkündür.

Sonuçlar

Anlambilimsel haritaların ana amacı ve değeri, yaygın dilbilgiselleşme yollarını göstermektir. Dilbilgiselleşmenin anlambilimsel yönü ise çeşitli mekanizmalara göre gelişmektedir: Metonimi (düzdeğişmece) denilen, bitişik anlamlar boyunca ilerleyen süreçlere (örneğin öğrenilmiş yetenek → genel katılımcı içi olanaklılık → katılımcı dışı olanaklılık) ve metafor (eğretileme) denilen, bitişik olmayan benzerlik ilişkilerine dayanan süreçlere göre (örneğin olaykipsel gereklilik → epistemik eminlik). Dolayısıyla, dilbilgiselleşme süreçleri temelinde çizilen haritalar birbirine komşu olmayan anlamları da yanyana gösterdiği için, otomatik olarak anlambilimsel bir “coğrafya” oluşturmamaktadır. Üstelik odaklanılan önceliklere, başvuru ölçütlerine göre haritanın görünüşü farklılaşır. Bu yüzden istek, olanaklılık ile gereklilik içeren bir harita (krş. Şekil 4), sadece olanaklılık ile gereklilik kapsayan bir haritadan (krş. Şekil 1) büsbütün başka görünebilir. İşlevsel nitelik (etki alanı) göstermek için ise anlambilimsel haritalar uygun değildir.

Van der Auwera ve Plungian’ın (1998) anlambilimsel haritasına gelince, genel dilbilimde yaygın olan tasnife göre deontik (yani yükümlülük-izin anlam ikiliğine ait) kipsellikle denkleşen, bu yazıda görünüşsel kipsellik şifreledikleri ileri sürülen Türkçe kip öğeleri, bu bilginlerin sınıflandırılmasıyla uyumsuz, çünkü deontik kipsellik onlara göre katılımcı dışı kipselliğin bir alt ulamıdır. Bazı kip öğelerinin katılımcı içi veya katılımcı dışı olarak sınıflanması mümkün olmakla birlikte (örneğin vol-1.tk = katılımcı içi; emir kipi = katılımcı dışı), bazılarının katılımcı içi veya katılımcı dışı ola-

rak yorumlanması şahıs eki ya da bağlamla ilgilidir. Dolayısıyla katılımcı içi-katılımcı dışı karşıtlığı, kiplerin anlambilimsel profili için hiç önem taşımaz. Bu bulgunun sonucu olarak ortaya çıkan, ama bu çalışmada yanıtlamaya kalkışılmayan soru, durumun sadece Türk dillerinde mi, yoksa evrensel bakımdan da mı böyle olduğudur.

Kipler sahasında olanaklılık, gereklilik ile isteğin kavramsal komşuluğu kendini göstermektedir (krş. Şekil 4). Kipselliği yalnız olanaklılık-gereklilik ikiliğini dikkate alarak araştıran asırlık bilimsel bir gelenek var olmasına karşın, isteği dikkate almayan kipsellik haritasının eksik olduğu açıktır. Türk dillerinde bu kadar belirgin olan görünüşsel kipsellik (kip) ulamı, kuramsal kipsellik modellerinde kesinlikle dikkate alınmalıdır.

Epistemik kipselliğe ilişkin tartışmamızın da gösterdiği gibi, özellikle bu ulam diğer kipsel sınıflardan büsbütün farklı bir anlambilimsel bünyeye sahiptir. Olanaklılık-gereklilik ikiliği epistemik kipsellik alanında anlambilimsel bakımdan anlamsızdır. Bu karşıtlığın yerini bir olasılık skalası alır. Epistemik kipsellik, önermenin gerçekliğini bilinçli bir varlık bakımından değerlendirir. Bilinçli bir varlığın değerlendirmesinin anlambilimsel bünyelerinde var olması, görünüşsel kipsellik (kipler) ile epistemik kipselliği bir araya getirmektedir. İki ulamın arasındaki farka gelince, görünüşsel kipsellikte V, olayın yerine getirilmesine öznel bir tutum katarken, epistemik kipsellikte V, önermenin gerçeklik ihtimaline öznel bir değerlendirme sunar. Sözün kısası, olanaklılık-gereklilik-istek kavramlarıyla ilgili olmaları, olay kipselliği ile görünüşsel kipselliği birleştirir. Anlamda bilinçli bir varlığın mevcut olmasıysa görünüşsel kipsellik ile epistemik kipselliği birleştirir.

Üç kipsel ulamın ilişkisi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2. *Kipsel ulamların ilişkisi*

	olanaklılık, gereklilik ile istek anlamlarıyla ilgili	öznel
olay kipselliği	x	-
görünüşsel kipsellik	x	x
epistemik kipsellik	-	x

Sonuç olarak, kipselliğin en az¹⁷ üç büsbütün ayrı (diskrit) sınıftan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Kipsellik denilen ulam gerçekten bir çöp tenekesi ulamıdır. Kipselliğin bağdaşık bir ulam olarak betimlenmesine yönelik her girişim boşa çıkmaya mahkûmdur.

Kısaltmalar

1	birinci şahıs
2	ikinci şahıs
3	üçüncü şahıs
ae	adeylem
aid	aidiyet işareti
alnt	alıntısal (<i>quotative</i>)
ata	adтан türeyen ad
ayr	ayrılma durumu, ablatif
bel	belirtme durumu, akuzatif
bul	bulunma durumu, lokatif
çğ	çoğul
epist	epistemik
eş	eşitlik hali, ekvatif
geç	geçmiş zaman
gör	görünüş
gös	gösterme adılı
İ	isteyen
ilg	ilgi durumu, genitif
intra	intraterminal görüş
iyе	iyelik takısı
K	konusur
KAT	katılımcı
knt	kanıtsallık (<i>evidentiality</i>)
M	muhatap
N	bakış noktası
O	olay
opt	optatif
ort	ortaç, partisip
osz	olumsuzluk
Ö	özne
öi	özel isim
p	önerme (<i>proposition</i>)
post	postterminal görünüş
priv	privatif, yokluksal
pro	prospektif
SoA	state of affairs, işlerin durumu
sor	soru
şrt	şart
tk	tekil

tml	tamamlayıcı (<i>complementizer</i>)
ulç	ulaç
V	bilinçli varlık
vol	voluntatif
X	(herhangi bir eylem temsil eder)
yön	yönelme durumu, datif
ynl	yinelemeli (<i>iterative</i>)
yrd	yardımcı öge

Açıklamalar

- Alanyazınında *kiplik* terimi daha yaygın olarak kullanılmakla beraber, ulamın *kip* anlamlarından çok *kipsel* anlamlarla ilgisini daha belirgin kılan ve tam olarak karşılayan *kipsellik* terimi tercih edilmektedir.
- Kipselliğin Türk dillerindeki biçimbilimsel çeşitliliğini göstermek bu yazıda amaçlanmamaktadır.
- Orhon yazıtlarında olanaklılık başlıca *-(y)V u-* birimi ile ifade edilmektedir.
- Eski Uygurca örnekler başkaca işaretlenmezse VATEC korpusundan alınmıştır (bk. kaynaklar listesi).
- Privatif karşıtlıkta işaretli üye olumlu değeri, işaretsiz üye ise olumsuz ile tarafsız değerleri ifade eder. Dolayısıyla işaretsiz üye, işaretli üyenin ifade ettiği değeri de (işaretlenmemiş bir şekilde olsa da) temsil edebilir.
- Örnek (8)'de Türkçeyi konuşup yazmak öğrenilmiş bir yetenektir; örnek (9)'da oğlunun normal bir yaşam sürdürme imkânı anababasına bağlıdır; örnek (10)'da konuşur muhababasına kitapları yere koyması için izin verir; örnek (11) *Belki size yeter* anlamına gelmektedir. Örnek (12)'de ise, kendilerini koruma kabiliyetsizliği, içgüdülerinin yeterince gelişmemişliği, yani içkin etkenler yüzündendir.
- Jaza alamın'*ın okuyuşu *jaza bilemin'*inkiyle aynıdır.
- İş bulmak dış etkenlere bağlıdır.
- Örnek (15)'te, nehri geçme olanaksızlığı suyun yüksekliğine bağlanmaktadır; örnek (16)'da hastaları iyileştirmek kılıcının içkin bir yeteneğidir.
- Aynı terminoloji Mongolistikte de benzer ögeler için kullanılmaktadır, bk. (Poppe 1954: 90).
- “<” işareti “etki alanınca küçüktür” anlamına gelmektedir.
- Gerçekte *Stüdyoda kalalım* tümcesini aynen öyle birçok kişinin koro şeklinde telâffuz etmiş olması zayıf ihtimal, halbuki olay böyle *gösterilir*.
- Yani, bu görüşe göre gerekli olan her şey aynı zamanda olanaklıdır.
- Erinç* ile *erki* hakkında bk. von Gabain (1941: 157–158), Clauson (1972: 223, 234), Röhrborn (1998: 430; 434–436) ve Erdal (2004: 276, 349–350), *ergey* hakkında bk. Erdal (2004: 277), krş. von Gabain (1941: 134), *bolğay* hakkında krş. von Gabain (1941: 134).
- Erki*'nin etimolojisine dair farklı varsayımlar vardır (Erdal 1991: 320–321; Röhrborn 1998: 434).

¹⁶ Az sayıda istisnalar diltarihsel sebeplerdendir.

¹⁷ Buna prospektiflik, şart gibi başka ulamlar da eklenebilir.

Alıntılanan Yapıtlar

Abdulkakimov, Oruzbay (1975). Ekinçi kezdeşüü. Ed.: Cetimişov, Seyit. *Caş cazuuuçularдын ańgемeleri*. Frunze: Kırgızstan Basması. 36-47.

Ali, Sabahattin (1997). *Bütün Öyküleri I: Değirmen, Kağrı, Ses*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Altayca İncil: Moskva: Institut Perevoda Biblii 2003. <http://www.ibtrussia.org/>

Asena, Duygu (1987). *Kadının adı yok*. İstanbul: Doğan Kitap.

Atay, Oğuz (1972). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yay.

Baburname: Beveridge, Annette S. (ed.) (1905). *The Bábar-náma. Fac-simile*. Leyden – London.

Govşudov, Ata & Kurräyev, N. & Tayımov, A. (eds.) (1959). *Türkmen Halk Ertekileri*. Aşgabat: Türkmen Dövlət Neşiryatı.

Hakasça İncil: Moskva: Institut Perevoda Biblii (2009). <http://www.ibtrussia.org/>

Hoshimov, O'tkir. *Dunyoning ishlari*. <http://www.ziyouz.com/>

Pamuk, Orhan (2008). *Masumiyet müzesi*. İstanbul: İletişim Yay.

Savut, Éziz (2006). Yoldiki kıyaş. *Kumul edebiyati* 2006/1, 45-50.

Şafak, Elif (2006). *Baba ve piç*. İstanbul: Metis Yay.

_____, (2009). *Aşk*. İstanbul: Doğan Kitap.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1949). *Huzur*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

_____, (1973). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yay.

Tunç, Ayfer 2009. *Bir deliler evinin yalan yanlış anlatılan kısa tarihi*. İstanbul: Can Yay.

Tuvaca İncil: Moskva: Institut Perevoda Biblii (2001). <http://www.ibtrussia.org/>

Umarbekov, O'lmas. *Saylanma. Birinchi jild*. <http://www.ziyouz.com/>

Urgan, Mina (1998). *Bir dinazorun anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Ümit, Ahmet (2003). *Beyoğlu rapsodisi*. İstanbul: Doğan Kitap.

_____, (2008). *Bab-ı ısrar*. İstanbul: Doğan Kitap.

_____, (2010). *İstanbul hatırası*. İstanbul: Everest Yay.

VATEC: Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus,
<http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/>

web-1: <http://www.egemen.kz/9792.html> (24.09.2010).

web-2: http://www.kinfo.kz/news/aza_ty_zha_a_k_sibi/2011-02-25-554
(02.07.2013).

web-3: http://primeminister.government.kz/blogs/tuymebaev_zh/questions/complaint?lang=kk&page=33 (13.05.2010).

web-4: <http://www.bnews.kz/kz/main/society/v-islandii-mozhet-nachatsya-moshhnejshee-izverzhenie-vtorogo-vulkana/> (21.04.2010).

Yakutça İncil: Moskva: Institut Perevoda Biblii (2008). <http://www.ibtrussia.org/>

Kaynaklar

- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede isteme kipliği. Semantik-pragmatik bir inceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- Auwers, Johan van der & Plungian, Vladimir A. (1998). "Modality's semantic map". *Linguistic Typology* 2. 79-124.
- Boye, Kasper (2010). "Evidence for what? Evidentiality and scope". Wiemer, Björn & Stathi, Katerina (eds.). *Database on evidentiality markers in European languages*. Berlin: Akademie Verlag, 290-307.
- _____, (2012). *Epistemic meaning. A crosslinguistic and functional-cognitive study*. Berlin - Boston: De Gruyter Mouton.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: Brill.
- Bybee, Joan & Perkins, Revere & Pagliuca, William (1994). *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago - London: The University of Chicago Press.
- Clauson, Gerard (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Cocchiarella, Nino B. & Freund, Max A. (2008). *Modal logic. An introduction to its syntax and semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cornillie, Bert (2009). "Evidentiality and epistemic modality. On the close relationship between two different categories". *Functions of Language* 16/1. 44-62.
- Çağatay, Saadet (1963). "Türkçede ki < erki". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 245-250.
- Dilâçar, Agop (1974). "Türk fiilinde 'kılmış'la 'görünüş' ve dilbilgisi kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1973-1974. 159-171.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. 2 vols. (Turcologica 7.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- _____, (2004). *A grammar of Old Turkic*. (Handbuch der Orientalistik 8/3.) Leiden - Boston: Brill.
- Ergin, Muharrem (1958). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gabain, Annemarie von (1941). *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Gencan, Tahir Nejat (1975). *Dilbilgisi*. İstanbul: Murat Matbaacılık.
- Haan, Ferdinand de (1999). "Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries". *Southwest Journal of Linguistics* 18. 83-101.
- _____, 2006. "Typological approaches to modality". Frawley, William (ed.). *The expression of modality*. (The Expression of Cognitive Categories 1.) Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 27-69.
- Hughes, G.E. & Cresswell, M.J. (1996). *A new introduction to modal logic*. London - New York: Routledge.

- Ishakov, F.G. & Pal'mbah, A. A. (1961). *Grammatika tuvinskogo yazıka. Fonetika i morfologiya*. Moskva: Izdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.
- Johanson, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. Uppsala.
- , (2009). "Modals in Turkic". Hansen, Björn & de Haan, Ferdinand (eds.). *Modals in the languages of Europe. A Reference Work*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 487-510.
- Karahan, Leylâ (1996). *Anadolu ağzlarının sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yay.
- Karakoç, Birsal (2005). *Das finite Verbalssystem im Nogaischen*. (Turcologica 58.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Kleinmichel, Sigrid (1997). "Zu ekan und -kin im Usbekischen". Kellner-Heinkele, Barbara & Zieme, Peter (eds.). *Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz. 103-126.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Lyons, John (1977). *Semantics*. 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
- Narrog, Heiko (2005). "On defining modality again". *Language Science* 27. 165-192.
- Nuyts, Jan (2006). "Modality: Overview and linguistic issues". Frawley, William (ed.). *The expression of modality*. (The Expression of Cognitive Categories 1.) Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 1-26.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , (2001). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plungian, Vladimir A. (2001). "The place of evidentiality within the universal grammatical space". *Journal of Pragmatics* 33. 349-357.
- Poppe, Nicholas (1954). *Grammar of Written Mongolian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Röhrborn, Klaus (1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferung 6. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Schönig, Claus (1997). *Finite Prädikationen und Textstruktur im Babur-name (Haiderabad-Kodex)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Suleymenova, Eleonora & Kadaşeva, Karlıgaş & Akanova, Dana (1997). *Suxbat. Kazak tili/Kazahskiy yazık. Uçebny kompleks*. 2-oe izdanie. Almatı: Izdatel'skiy Dom "Jibek Joli".
- Şiraliev, M.Ş. & Sevortyan, E.V. (1971). *Grammatika azerbaydjanskogo yazıkı*. Baku: Izdatel'stvo "Elm".
- Trubetzkoy, N.S. (1936). "Essai d'une théorie des oppositions phonologiques". *Journal de Psychologie Normale et Pathologique* 33. 5-18.

Modality and Semantic Map of Modality in Turkic Languages

Julian Rentzsch*

Abstract

This study aims to identify the typical division of the semantic area of modality following a general consideration of the main expressions of modality in Turkic languages. In order to do this, the study will make a comparison between empirical findings and certain models and arguments presented within the context of general linguistics. The significance of evidence from Turkish for the model theory will also be explored. The study will analyze three categories of modality: event modality, aspectual modality and epistemic modality. As for semantic phrase categories, possibility, necessity, and optative are going to be considered. These will demonstrate that Turkic languages possess certain qualities which sometimes require adaptations to the model and that modality cannot be described as a homogeneous category.

Keywords

Modality, modals, semantics, semantic map, impact area, grammaticalization

---

* Institute of Oriental Studies, University of Mainz– Mainz / Germany
julianrentzsch@yahoo.com

Модальность в тюркских языках и его семантическая карта

Джулиан Рентц*

Аннотация

Основной целью данной работы является общий обзор основных понятий модальности в тюркских языках и определение типичной классификации семантического поля модальности. На основе сравнения результатов экспериментов, некоторых моделей, представленных в рамках общего языкознания и определенных утверждений, изучена важность турецких доказательств для модельной теории. В статье рассмотрены три класса модальности: модальность события, образная модальность и эпистемическая модальность; в качестве семантических категорий рассматриваются возможность, необходимость и желание. В результате выяснилось, что некоторые особенности тюркских языков требуют адаптации некоторых деталей модели, а также доказано, что модальность не может быть рассмотрена в качестве совместимой (адаптивной) категории.

Ключевые Слова

Модальность, наклонение, семантика, семантическая карта, зона влияния, грамматизация

---

* институт востоковедения университета Майнц – Майнц / Германия
julianrentzsch@yahoo.com